ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Η εξωτερική πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης (1916-1917)

Μιχάλης Καπαράκης

Ιανουάριος 2023

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Η εξωτερική πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης (1916-1917)

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις

Μιχάλης Καπαράκης

Ιανουάριος 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Μιχάλης Καπαράκης, Ιανουάριος 2023**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Μιχάλης Καπαράκης, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Η εξωτερική πολιτική τη Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης (1916-1917)», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Μιχάλης Καπαράκης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη 7
Εισαγωγή 7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ 9
1.1. Ο εθνικός διχασμός και η στάση της Ευρώπης 11
1.2. Οι απαρχές του κινήματος της Εθνικής Άμυνας 12
1.3. Αίτια εκδήλωσης του κινήματος 13
1.4. Σύσταση Επαναστατικής Επιτροπής 14
1.5. Η απήχηση του κινήματος και οι αντιδράσεις 16
1.6. Ο Βενιζέλος στην Κρήτη 17
1.7. Συγκρότηση Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη 19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ 22
Η εξωτερική πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης
Α. Πρώτη φάση (Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 1916)
2.1.1. Ο αντίκτυπος της Προσωρινής Κυβέρνησης στην Ευρώπη 22
2.1.2. Διασυμμαχικό συνέδριο στη Boulogne 24
2.1.3. Συμφωνία Κωνσταντίνου – Benazet 24
2.1.4. Δυναμική αντίδραση Βενιζέλου 26
2.1.5. Διασυμμαχική Διάσκεψη στο Παρίσι 27
2.1.6. Τα «Νοεμβριανά» 28
2.1.7. Διπλωματικές ενέργειες της Προσωρινής Κυβέρνησης 29
2.1.8. Οι πιέσεις των Συμμάχων 30
2.1.9. Μερική αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης 31
2.1.10. Κήρυξη του πολέμου από την Προσωρινή Κυβέρνηση 32
Β. Δεύτερη φάση (Ιανουάριος – Ιούνιος 1917)
2.2.1. Η Διάσκεψη της Ρώμης 34
2.2.2. Οι διπλωματικές ενέργειες της Προσωρινής Κυβέρνησης τους δύο πρώτους μήνες του 1917 και η στάση των Συμμάχων 35
2.2.3. Τρία διεθνή, καθοριστικά για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα 38
2.2.4. Η επανάσταση στη Ρωσία 38
2.2.5. Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο 39
2.2.6. Η κυβερνητική αλλαγή στη Γαλλία 40
2.2.7. Οι δύο επιστολές του Διομήδη 41
2.2.8. Νέες περιοχές περνούν υπό τον έλεγχο της Προσωρινής Κυβέρνησης 42
2.2.9. Η συμμαχική Διάσκεψη της Μωριέννης και ο απόηχός της 42
2.2.10. Γαλλοβρετανική συνάντηση κορυφής στο Παρίσι 46
2.2.11. Η αντίδραση του Βενιζέλου 47
2.2.12. Η Διάσκεψη κορυφής στο Λονδίνο 49
2.2.13. Οι αντιδράσεις της Ρωσίας και της Ιταλίας 50
2.2.14. Η αποστολή του Jonnart στην Ελλάδα 51
2.2.15. Οι επαφές του Jonnart σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη 51
2.2.16. Η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου 55
Γ. Τρίτη φάση (12-27 Ιουνίου 1917)
2.3.1. Η απήχηση της εκθρόνισης του Κωνσταντίνου στους Συμμάχους 56
2.3.2. Η αντίδραση της Προσωρινής Κυβέρνησης στο διάγγελμα του βασιλιά Αλέξανδρου.....56
2.3.3. Η μεταστροφή της Βρετανίας 57
2.3.4. Τα αιτήματα του Βενιζέλου 58
2.3.5. Αναδίπλωση της Βρετανίας και του Βενιζέλου 59

2.3.6. Οι διαπραγματεύσεις Jonnart – Βενιζέλου – Ζαΐμη ……60
2.3.7. Η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία ……61
Συμπεράσματα ……63
ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ……...65

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Μιχάλης Καπαράκης

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: «Η εξωτερική πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης (1916-1917)»

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 31 Ιανουαρίου 2023 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Μανόλης Κούμας, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αντώνης Κλάψης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Περίληψη

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας παρουσιάζεται το πολιτικό σκηνικό που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα το 1915 και οδήγησε στον Εθνικό Διχασμό και στη συγκρότηση του επαναστατικού κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Περιγράφονται με χρονολογική σειρά τα γεγονότα που οδήγησαν στη γένεση του κινήματος, η μετάβαση του Βενιζέλου στην Κρήτη, η άφιξή του στη Θεσσαλονίκη, η συγκρότηση και στελέχωση της Προσωρινής Κυβέρνησής του. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η εξωτερική πολιτική που ακολούθησε η Προσωρινή Κυβέρνηση, η οποία χωρίζεται σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση (Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 1916) περιλαμβάνει τον αντίκτυπο του σχηματισμού της Προσωρινής Κυβέρνησης στην Ευρώπη, τις αποφάσεις του διασυμμαχικού συνεδρίου της Boulogne, τη δυναμική αντίδραση του Βενιζέλου, τα γεγονότα του Νοεμβρίου / Δεκεμβρίου στην Αθήνα που οδήγησαν στη μερική αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης καθώς και την κήρυξη από μέρους της εισόδου της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η δεύτερη φάση καλύπτει τα γεγονότα Ιανουάριου – Ιούνιου 1917: τη Διάσκεψη στη Ρώμη, τις διπλωματικές ενέργειες της Προσωρινής Κυβέρνησης και τη στάση των Συμμάχων καθώς και τη θετική επίδραση που είχαν για τον Βενιζέλο και το κίνημά του η επανάσταση στη Ρωσία, η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο και η κυβερνητική αλλαγή στη Γαλλία. Στη συνέχεια περιγράφεται η συμμαχική Διάσκεψη της Μωριέννης, η γαλλοβρετανική Διάσκεψη στο Παρίσι και τέλος η Διάσκεψη στο Λονδίνο, στην οποία αποφασίστηκε η αποστολή του Jonnart στην Ελλάδα. Αναφέρονται οι επαφές που είχε ο Jonnart σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και καταγράφονται τα γεγονότα που οδήγησαν στην εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Η τρίτη φάση καλύπτει χρονικά την περίοδο 12 - 27 Ιουνίου και περιλαμβάνει τις διπλωματικές και πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στην επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Λέξεις κλειδιά: Εθνικός Διχασμός, Βενιζέλος, Προσωρινή Κυβέρνηση, διπλωματία, Jonnart, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Abstract

The first chapter of the present thesis presents the political scene that shaped in Greece in 1915 and led to the National Schism (The Great Division) and the formation of the Movement of National Defense. The events that led to the genesis of the movement, the transition of Venizelos to Crete, his arrival in Thessaloniki, the formation and staffing of his Provisional Government are described in chronological order. The second chapter describes the foreign policy followed by the Provisional Government, which is divided into three phases. The first phase (September 1916 to December 1916) includes the impact of the formation of the Provisional Government in Europe, the decisions of the inter-allied conference of Boulogne, the dynamic reaction of Venizelos, the events of November / December in Athens, which led to the partial recognition of the Provisional Government as well as its declaration of Greece's entry into World War I. The second phase covers the events of January - June 1917: the Conference in Rome, the diplomatic actions of the Provisional Government and the attitude of the Allies as well as their positive effect on Venizelos and his movement, the revolution in Russia, the entry of US into the World War I and the change of government in France. The allied Conference of Maurienne, the Franco-British Conference in Paris and lastly the Conference in London, where it was decided to send Jonnart to Greece, are subsequently examined. There is reference to the meetings that Jonnart had in Athens and Thessaloniki and the events that led to the Deposition of King Constantine of Greece are analysed. The third phase covers the period 12 - 27 June and refers to the diplomatic and political developments which led to the return of Venizelos to power and Greece's entry into World War I.

Keywords: The Great Division, Venizelos, Provisional Government, diplomacy, Jonnart, World War I

Εισαγωγή

Η περίοδος του Εθνικού Διχασμού (1914-1917) και η διπλωματία που αναπτύχθηκε ανάμεσα στην Ελλάδα και τις Μεγάλες Δυνάμεις εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο μελέτης για πολλούς ιστορικούς αλλά και για όσους ενδιαφέρονται για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ιδιαίτερη θέση στην περίοδο αυτή, η οποία σημαδεύτηκε από διαφωνίες, συγκρούσεις, πολώσεις αλλά και αναπάντεχες συμφωνίες, έχει η συγκρότηση της Προσωρινής Κυβέρνησης από τον Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη, ενέργεια που δημιούργησε «ένα κράτος εν κράτει», χώρισε την Ελλάδα στα δύο και αποτέλεσε την κορύφωση του Εθνικού Διχασμού.

Στο πρώτο κεφάλαιο η παρούσα εργασία έχει στόχο να αναδείξει τα αίτια που οδήγησαν στη δημιουργία του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη, να παρουσιάσει την απήχηση που είχε αυτό και να καταγράψει τις κινήσεις του Βενιζέλου έως την ανάληψη της ηγεσίας από τον ίδιο της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη. Στο δεύτερο και, σημαντικότερο κεφάλαιο της εργασίας, επιδιώκεται να καταγραφούν με χρονική σειρά οι διπλωματικοί χειρισμοί του Βενιζέλου και των συνεργατών του κατά την περίοδο 1916-1917 που οδήγησαν στην εν μέρει διπλωματική αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης, στην εκθρόνιση του βασιλιά Κωνσταντίνου, την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων. Δίνεται έμφαση στις δυσκολίες που συνάντησε η προσπάθεια του Βενιζέλου να γίνει αποδεκτή η κυβέρνησή του στο εξωτερικό και αναλύονται οι διεθνείς πολιτικές εξελίξεις που ευνοούσαν ή εμπόδιζαν, ανάλογα, αυτή την προσπάθεια. Ένα άλλο ζήτημα που επιχειρείται να αναδειχθεί μέσα από την παρούσα εργασία είναι οι αποκλίνουσες πολιτικές που ακολούθησαν οι Μεγάλες Δυνάμεις απέναντι στο ελληνικό ζήτημα, απόρροια των διαφορετικών συμφερόντων τους στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου.

Η πρωτογενής έρευνα βασίστηκε στη μελέτη του Αρχείου Ελευθερίου Βενιζέλου από τα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη ενώ αξιοποιήθηκαν πληροφορίες που συνελέγησαν και από το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών (ΥΔΙΑ). Επίσης, πρωτογενές υλικό αντλήθηκε από τη φιλοβενιζελική εφημερίδα *Το Φως* της Θεσσαλονίκης αλλά και από τη μελέτη του Γιώργου Χιονίδη των φύλλων της επίσημης Εφημερίδας της «Προσωρινής Κυβέρνησης» της Θεσσαλονίκης. Ελάχιστο υλικό βρέθηκε από τις δύο άλλες μεγάλες εφημερίδες της Θεσσαλονίκης, τη *Νέα Αλήθεια* και τη *Μακεδονία*. Όπως εξάλλου αναφέρει ο Μανώλης Κανδυλάκης στον

δεύτερο τόμο του έργου του «Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης» από τη *Νέα Αλήθεια* δεν υπάρχουν φύλλα του πρώτου εξαμήνου του 1917 και από τη *Μακεδονία* δεν διασώθηκαν φύλλα από τις 20 Νοεμβρίου 1916 μέχρι τις 25 Αυγούστου 1917. Την εποχή αυτή όλος ο Τύπος της Θεσσαλονίκης αντιμετωπίζει τη σκληρή λογοκρισία, ιδίως της γαλλικής στρατιωτικής διοίκησης, αλλά και τη γενική έλλειψη χαρτιού λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων στο μακεδονικό μέτωπο. Δυσκολία υπήρχε επίσης στην άντληση πρωτογενούς υλικού για αυτή την περίοδο από τις αθηναϊκές εφημερίδες λόγω του ότι βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του βασιλικού καθεστώτος ενώ από το Νοέμβριο του 1916 έως την άνοιξη του 1917 δεν κυκλοφορούσαν εφημερίδες στην Αθήνα που να υποστήριζαν τον Βενιζέλο.

Η αναδίφηση της σχετικής βιβλιογραφίας οδήγησε επίσης στη διαπίστωση ότι πολλά συγγράμματα μεροληπτούν είτε υπέρ του Κωνσταντίνου, είτε, στην πλειοψηφία τους, υπέρ του Βενιζέλου. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενο, αν λάβουμε υπόψη την εποχή που γράφηκαν και τις επικρατούσες πολιτικοκοινωνικές συνθήκες που εννοούσαν την αποδόμηση του θεσμού της βασιλείας. Γι' αυτόν τον λόγο η αξιοποίηση των δευτερογενών πηγών έγινε με ιδιαίτερη προσοχή και κριτική ματιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1. Ο εθνικός διχασμός και η στάση της Ευρώπης

Η Ελλάδα από τις αρχές του 1914 χωρίστηκε σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα με αφορμή τη συμμετοχή της ή όχι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Από τη μια μεριά ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο υπουργός των Εξωτερικών Γεώργιος Στρέιτ, έχοντας πειστεί πως η Γερμανία θα επικρατούσε τελικά στον πόλεμο και δείχνοντας εμφανή συμπάθεια απέναντι στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες (Γερμανία – Αυστροουγγαρία) και το κοινωνικοπολιτικό τους σύστημα, τάχθηκαν υπέρ της τήρησης ευμενούς ουδετερότητας. Από την άλλη ο Βενιζέλος και οι οπαδοί του, έχοντας την πεποίθηση ότι, ανεξάρτητα από το πώς θα εξελισσόταν ο πόλεμος στην Κεντρική Ευρώπη, η Βρετανία θα παρέμενε κυρίαρχη στην Εγγύς Ανατολή και ότι η Ελλάδα ως ναυτική χώρα έπρεπε να συνδέσει τις τύχες της με τις Δυτικές Δυνάμεις και ιδίως τη Βρετανία, υποστήριζαν την είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό των Δυνάμεων της Entente (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία).[1]

Συνέπεια της παραπάνω διαφωνίας ήταν η διπλή παραίτηση του πρωθυπουργού Βενιζέλου το 1915 με αφορμές τη συμμετοχή της χώρας στην εκστρατεία της Καλλίπολης και την υποστήριξη της Σερβίας στον πόλεμο.[2] Το γεγονός ότι ο βασιλιάς Κωνσταντίνος εξανάγκασε τον Βενιζέλο σε παραίτηση για δεύτερη φορά, όταν ο τελευταίος εισηγήθηκε εκ νέου την είσοδο της χώρας στον πόλεμο, παρόλο που είχε επικρατήσει στις εκλογές που είχαν διενεργηθεί επί του συγκεκριμένου ερωτήματος, ήταν κάτι που δεν αποδέχτηκε ο Βενιζέλος, καθώς αποτελούσε παραβίαση του πολιτεύματος.[3] Αυτό υπήρξε η απαρχή μιας σειράς γεγονότων που οδήγησαν στη δημιουργία συνταγματικών ζητημάτων και κατέλεξαν στον διχασμό της Ελλάδας.[4]

Ο Εθνικός Διχασμός υποδαυλιζόταν από τις συνεχείς αμφιταλαντεύσεις των διαδόχων κυβερνήσεων αλλά και από τις αυξανόμενες επεμβάσεις των αντιμαχόμενων ευρωπαϊκών συνασπισμών (Entente – Κεντρικών Δυνάμεων). Μάλιστα, οι Δυνάμεις της

---

[1] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977-78, σ. 16.

[2] Χάρης Καραμπαρμπούνης, *Δια της διπλωματικής οδού, Το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσης του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2007, σ. 114.

[3] Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Salus populi suprema lex:εσωτερική σύγκρουση και διεθνείς σχέσεις, 1915-1916» στο *Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων, Η ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά*, Πρακτικά Συμποσίου, 3-4 Οκτωβρίου 2017, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 31.

[4] Μαριλένα Γρίβα, *Το Υπουργείο Εξωτερικών 1833-2007, Η θεσμική οργάνωση*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008, σ. 194.

Entente κατέλαβαν ορισμένα νησιά του Αιγαίου και τα χρησιμοποίησαν ως βάσεις για τον ανεφοδιασμό τους.[5] Την ίδια στιγμή, παρά την ουδετερότητά της, στην Ελλάδα είχαν αποβιβαστεί αγγλογαλλικά στρατεύματα ενώ και η επικοινωνία της με τους Συμμάχους γινόταν με επίδοση εκβιαστικών τελεσιγράφων και υπό την απειλή αποκλεισμού των ακτών.

Τον Μάϊο του 1916 Βρετανία και Γαλλία, εν αγνοία της Ιταλίας, υπέγραψαν μεταξύ τους τη Συμφωνία Sykes–Picot, που θα επικύρωνε και η Ρωσία, και η οποία προέβλεπε τις σφαίρες επιρροής που θα αποκτούσε σε περίπτωση νίκης καθεμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις στη Μέση Ανατολή, επισημοποιώντας έτσι την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[6] Την ίδια περίοδο γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν το Ρούπελ (Μάϊος 1916) και βουλγάρικες στρατιωτικές δυνάμεις την Καβάλα (Αύγουστος 1916).

Στη γαλλο-βρετανική Διάσκεψη Κορυφής (8-9 Ιουνίου 1916) ο Γάλλος πρωθυπουργός Aristide Briand και ο στρατηγός Joffre τάχθηκαν υπέρ μιας συμμαχικής επίθεσης στο μακεδονικό μέτωπο, με την προϋπόθεση ότι η Ελλάδα θα εξασφάλιζε την ασφάλεια αυτής της επιχείρησης. Κάτι τέτοιο όμως συνεπαγόταν κυβερνητικές μεταβολές στην Αθήνα. Δεδομένου βέβαια ότι η αλλαγή καθεστώτος δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί στην Παλαιά Ελλάδα, οι Γάλλοι ενθάρρυναν την οργάνωση του επαναστατικού κινήματος στη Θεσσαλονίκη. Η Βρετανία παρόλο που δεν ενέκρινε αυτή την πολιτική, άσκησε ιδιαίτερα ήπια κριτική για το χειρισμό του ζητήματος από γαλλικής πλευράς, σε αντίθεση με τους Ρώσους.[7]

1.2. Οι απαρχές του κινήματος

Στις 4-7 Δεκεμβρίου του 1915 ορισμένα στελέχη των Φιλελεύθερων (ο γιατρός Δημήτριος Ζάννας, ο Περικλής Αργυρόπουλος, ο Κωνσταντίνος Αγγελάκης, ο Δ. Δίγκας, ο Μάνος και ο Δούμας) κατά τη μυστική συνάντησή τους στη Θεσσαλονίκη και μετά τις εθνικές εκλογές στις 6 Δεκεμβρίου, όπου απείχε το κόμμα των Φιλελευθέρων, υπέγραψαν πρωτόκολλο με σκοπό την άμυνα, τη δημοσίευση άρθρων, τη σύσταση σωματείων και τη μυστική προσέλκυση ομοϊδεατών στρατιωτικών.[8] Το πρόωρο αυτό κίνημα

[5] Αρετή Τούντα -Φεργάδη, «Η Ελλάς ομοιάζει με άνθρωπον τον οποίον γυμνώνουν και τον δένουν χειροπόδαρα» από την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης στην εκθρόνιση του Κωνσταντίνου (1916-1917), 11 Ιουλίου 2017, https://clioturbata.com/aretifergadiconstantineexile (ημερομηνία πρόσβασης: 18 Δεκεμβρίου 2022)

[6] Νίκος Πετσάλης Διομήδης, *Ο Βενιζέλος και η πρόκληση της Μεγάλης Ελλάδας. Γεγονότα και επανεκτιμήσεις*, τόμος Α΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2021, σ. 293.

[7] Heinz A. Richter, *Ελλάδα 1915-1917, Μέσα από τα ρωσικά αρχεία*, Γκοβότσης Αθήνα 2016, σ. 75.

[8] Περικλέους Αλ. Αργυρόπουλου, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Αθήνα 1970, σ.180-181.

διέθετε ελάχιστες δυνάμεις και διασώθηκε χάρη κυρίως στην απροκάλυπτη προστασία του Sarrail, Γάλλου στρατηγού και επικεφαλής των συμμαχικών δυνάμεων στη Βόρεια Ελλάδα. Ο Sarrail, επισείοντας τον κίνδυνο να δημιουργηθούν τετελεσμένα γεγονότα από τους Σέρβους με την εγκατάσταση δικής τους πολιτικής διοίκησης στη Θεσσαλονίκη, σαν να ήταν η προσωρινή τους πρωτεύουσα, προκάλεσε την επίσπευση του κινήματος.[9] Συγκεκριμένα, όταν ο Sarrail επιβεβαίωσε στον Αλέξανδρο Ζάννα, στενό φίλο του Βενιζέλου, ότι ήταν έτοιμος να δώσει τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης στους Σέρβους, εκτιμώντας πως ο Βενιζέλος δεν θα προχωρούσε σε καμία ενέργεια, ο τελευταίος του απάντησε: «Δεν θα γίνει αυτό Στρατηγέ. Θα κάμωμεν κίνημα και παρά τη γνώμην του Βενεζέλου».[10]

Ο Βενιζέλος τότε διαμηνούσε στους συνεργάτες του πως δεν είχαν ακόμη εξασφαλιστεί τρία ζωτικής σημασίας «ζητήματα» που προϋπέθετε ένα κίνημα: το οικονομικό, το στρατιωτικό και το διπλωματικό.[11]

1.3. Αίτια εκδήλωσης του κινήματος της Εθνικής Άμυνας

Η εισβολή των Γερμανοβουλγάρων στα ελληνικά σύνορα που κατά την κυβέρνηση Σκουλούδη είχε κατά βάση στρατιωτικό χαρακτήρα και δεν απειλούσε τα ελληνικά κυριαρχικά συμφέροντα[12], η παρελκυστική τακτική του Κωνσταντίνου, ο οποίος ακολουθώντας τις υποδείξεις, κυρίως του Στρέιτ, τορπίλιζε τις προσπάθειες της κυβέρνησης Ζαΐμη για είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente μετά και την είσοδο της Ρουμανίας σε αυτόν (Αύγουστος 1916), [13] η ανεμπόδιστη κατάληψη της Καβάλας από τους Βουλγάρους και η παράδοση του Δ΄ Σώματος Στρατού (29 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου), η αποστράτευση του ελληνικού στρατού και η δημιουργία του Συνδέσμου των Επιστράτων, εξάντλησαν τα περιθώρια αναμονής του Βενιζέλου, ενέτειναν την αβεβαιότητα και διαμόρφωσαν ένα εκρηκτικό μείγμα εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων που οδήγησε στη συγκρότηση και πολιτικοστρατιωτική παρέμβαση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Σύμφωνα με τον Βεντήρη οι αιτίες του κινήματος ήταν

[9] George B. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-1917*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974, σ. 387.
[10] Θεμιστοκλής Γ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 59-60.
[11] Κωνσταντίνος Γ. Ζαβιτσιάνος, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ.1, Αθήνα 1946-47, σ. 182.
[12] ΑΡΧΕΙΟ ΥΠ.ΕΞ./Υ/Δ.Ι.Α., Φάκελος Α/Α.Α.Κ.9, 1916. Υπόθεσις Ρούπελ. Εισβολή Γερμανοβουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία.
[13] Γιώργιος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 89.

τρεις: μία γενική – εσωτερική, μία εθνική – εξωτερική και μία τοπική, καθώς η Θεσσαλονίκη έλκυε κατά το μεγαλύτερο μέρος το βάρος του ελληνικού ζητήματος.[14]

1.4. Σύσταση Επαναστατικής Επιτροπής

Στις 15 Μαΐου 1916 στην πλατεία Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη συγκεντρώθηκαν διαδηλωτές που φώναζαν συνθήματα υπέρ της Μακεδονίας, της Entente και του Βενιζέλου και κατά των Βουλγάρων και των προδοτών, ενώ με ψήφισμα προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο ζητούσαν την εκδίωξη των Βουλγάρων από τη Μακεδονία.[15]

Σε τηλεγράφημά του στις 29 Μαΐου 1916 στον Γάλλο πρεσβευτή Guillemin ο Βενιζέλος εκμυστηρεύτηκε την πρόθεσή του να πάει στη Θεσσαλονίκη, επικεφαλής μια προσωρινής κυβέρνησης, με σκοπό να επεκτείνει την εξουσία του στη Μακεδονία, στην Ήπειρο και τα νησιά του Αιγαίου, και να οργανώσει στρατό που θα πολεμούσε στο πλευρό των συμμάχων. Αρνήθηκε όμως να χαρακτηρίσει το κίνημα ως αντιδυναστικό και προσπάθησε να αποφύγει την έκρηξη ενός εμφύλιου πολέμου ή, ακόμη χειρότερα, μιας εξέγερσης στην νότια Ελλάδα, και κυρίως την Αθήνα, με τους Βούλγαρους και Γερμανούς να έχουν καταλάβει τα βόρεια της χώρας. Διεμήνυσε, τέλος, πως δεν θα έκανε τίποτε χωρίς τη συγκατάθεση της Βρετανίας και της Γαλλίας.[16] Όμως παρά την «ολόθερμη» υποστήριξη της Γαλλίας, το σχέδιο αναβλήθηκε προσωρινά, λόγω του βέτο που πρόβαλε η Βρετανία.[17]

Στις 8 Αυγούστου 1916 σωματεία, συντεχνίες και ο Σύλλογος των Φιλελευθέρων πραγματοποίησαν διαδήλωση στην πλατεία του Λευκού Πύργου με συνθήματα κατά του Κωνσταντίνου και των παλαιοκομματικών και υπέρ του Βενιζέλου και του ήρωα Χριστοδούλου που πρωτοστατούσε στην αντίσταση κατά των Βουλγάρων.[18]

Στις 14 Αυγούστου 1916, σε ένα εντυπωσιακό, από πλευράς πλήθους και παλμού, συλλαλητήριο που διοργάνωσαν στην Αθήνα οι οπαδοί των Φιλελευθέρων, ο Βενιζέλος εξήγησε γιατί συνέφερε στην Ελλάδα να συμπορευθεί με την Entente και ζήτησε από τον βασιλιά Κωνσταντίνο «…να πράξη το καθήκον του, ως συνταγματικός άρχων, ως

[14] Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Β΄ τόμος, Πυρσός, Αθήνα 1931, σ. 158, 168-169.
[15] *Το Φως*, 16 Μαΐου 1916, ΑρΦ 741.
[16] Γιάννης Γ. Μουρέλος, «Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)», Μνήμων, 8 (1980-1982), σ. 156.
[17] Leon, ό.π., σ. σ. 362-363.
[18] Το *Φως*, 9 Αυγούστου 1916, ΑρΦ 810.

στρατιώτης και πολίτης Έλλην…». Ο Κωνσταντίνος, παρόλο που θορυβήθηκε από το πλήθος και το πάθος των συγκεντρωμένων, δεν άλλαξε πολιτική.[19]

Σε έκτακτο παράρτημά της στις 16 Αυγούστου 1916 λόγω της προδοσίας και εισόδου της Ρουμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η φιλοβενιζελική εφημερίδα *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης ξεκάθαρα υπαινίχτηκε τις διεργασίες που θα οδηγούσαν σε μια επαναστατική κίνηση. [20] Το ίδιο βράδυ επιβεβαιώθηκαν οι παραπάνω πληροφορίες με την εκδήλωση του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη.

Την επόμενη μέρα σχηματίστηκε μία Επαναστατική Επιτροπή την οποία συγκροτούσαν επιφανείς Θεσσαλονικείς της βενιζελικής παράταξης με επικεφαλής τους: Εμμανουήλ Ζυμβρακάκη, υποστράτηγου και διοικητή της 11ης μεραρχίας, Κωνσταντίνο Μαζαράκη, αντισυνταγματάρχη πυροβολικού, Δημήτριο Κοκκαλά, μοίραρχο, Περικλή Αργυρόπουλο, Αλέξανδρο Ζάννα, Γεώργιο Ζέρβο, ιατρό Δράμας, Δ. Πάζη, ιατρό Σερρών, Π. Γραικό, δικηγόρο Φλώρινας, Δημήτριο Δίγκα και Θαλή Κουτούπη. Είναι ξεκάθαρο λοιπόν ότι η έναρξη του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας δεν έγινε από τον Βενιζέλο, αλλά από προσκείμενους σε αυτόν ή εκφραστές των ιδεών του ανάμεσά στους οποίους σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι Κρήτες χωροφύλακες με επικεφαλής τον αντισυνταγματάρχη Παμίκο Ζυμβρακάκη.

Η Επιτροπή απηύθυνε μία προκήρυξη που έλεγε: «καλούμεν τον Ελληνικόν λαόν να μας περιβάλη με την εμπιστοσύνη του και τας αρχάς να μας παράσχουν την αμέριστον υποστήριξιν εις την εκδίωξιν του εξωτερικού εχθρού από της μακεδονικής γης και την αποκατάσταση της λαϊκής ισχύος, της λαϊκής κυριαρχίας. Τιθέμεθα εις το πλευρόν των συμμαχικών στρατευμάτων της Συνεννοήσεως ίνα (…) εκδιώξωμεν τον επιδρομέα εκ της μακεδονικής γης και είτα εκ της λοιπής ελληνικής».[21] Με μία δεύτερη προκήρυξη, μετά την εξιστόρηση των δεινών που προκάλεσε η εισβολή των Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία, καλούσε τους Έλληνες στρατιώτες να επαναλάβουν τις επιτυχίες των Βαλκανικών Πολέμων: «Ο ελληνικός Στρατός ο πάντοτε συνταυτίσας και την τύχην και τας ενέργειάς του μετά του Ελληνικού Λαού, δεν πρέπει ούτε κατ' ελάχιστον να οκνήση, όπως και πάλιν τεθή επικεφαλής αυτού, συνεχίζων τα προ τριετίας μεγάλα

[19] Γιώργιος Χιονίδης, «Οι δραστηριότητες της "Προσωρινής Κυβέρνησης" του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη το 1916-1917, όπως σκιαγραφούνται στην επίσημη εφημερίδα της», Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917, Θεσσαλονίκη 1994, σ.58-59.
[20] Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Η *Θεσσαλονίκη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015, σ.16.
[21] *Το Φως*, 18 Αυγούστου 1916, ΑρΦ 818.

του έργα, δι' ων παρήχθη κατάστασις εξ ης εδιπλασιάσθη και εδοξάσθη η πατρίς μας».[22]

1.5. Η απήχηση του κινήματος και οι αντιδράσεις

Από τα παραπάνω διαφαίνεται πως ο βασικός σκοπός συγκρότησης του κινήματος ήταν η εκδίωξη των Βουλγάρων από τη Μακεδονία. Σύμφωνα πάντως με τον Richter, ο Βενιζέλος κινούμενος διά της πλαγίας οδού επέλεξε τη Θεσσαλονίκη ώστε, υπό την προστασία του Sarrail και εκμεταλλευόμενος το μίσος που έτρεφαν οι στρατιωτικές μονάδες που έδρευαν εκεί εναντίον των Βουλγάρων, να συγκροτήσει επαναστατικό κίνημα το οποίο θα στρεφόταν δήθεν εναντίον των Βουλγάρων και όχι εναντίον του Βασιλιά.[23]

Ωστόσο, το κίνημα δεν είχε την αναμενόμενη απήχηση, γιατί οι περισσότεροι αξιωματικοί και στρατιώτες της 11ης μεραρχίας στη Θεσσαλονίκη κινήθηκαν εναντίον του και, αν ο Sarrail είχε παραμείνει ουδέτερος, θα είχε συντριβεί. Όμως ο τελευταίος, ένθερμος υποστηρικτής του ριζοσπαστικού σοσιαλισμού που ακολουθούσε την παράδοση των Ιακωβίνων και απεχθανόταν τους μονάρχες, ενθάρρυνε το επαναστατικό κίνημα ελπίζοντας ότι έτσι θα πετύχαινε την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων αλλά και την εκδίωξη του βασιλιά Κωνσταντίνου.[24] Επιστολές υποστηρικτών του Βενιζέλου που βρέθηκαν στο σπίτι του μετά την αναχώρησή του από την Αθήνα και δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες μαρτυρούν ότι ο Sarrail υποστήριζε εμπράκτως το επαναστατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη.[25]

Στην Αθήνα και την Παλαιά Ελλάδα υπήρξαν σφοδρές επικρίσεις για το κίνημα που ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη, ακόμη και από πολλούς βενιζελικούς. Ο ίδιος ο Βενιζέλος ορθά χαρακτήρισε ανεύθυνη και πρόωρη τη βιαστική ενέργεια της Άμυνας. Πρώτον, γιατί απέβλεπε σε ένα γενικό κίνημα, με πολιτική βάση, που θα εξασφάλιζε την υποστήριξη της πλειοψηφίας των ελληνικών δυνάμεων στη Μακεδονία εναντίον των Βουλγάρων. Φοβόταν πως, αν το κίνημα έπαιρνε χαρακτήρα αντιδυναστικό, θα απέτρεπε πολλούς πιθανούς υποστηρικτές. Δεύτερον, γιατί ως τότε ο Βενιζέλος δεν είχε εξασφαλίσει την αμέριστη υποστήριξη της Αγγλίας, ώστε να αναλάβει το δύσκολο

[22] Πολύβιος Β Τσάκωνας, *Οι Κρήτες και το επαναστατικόν κίνημα της Θεσσαλονίκης του 1916*, Αθήνα 1963, σ. 70.
[23] Richter, ό.π., σ. 69.
[24] George Frederick Abbott, *Greece and the Allies* (Hamburg: Tredition, 2008, ανατύπωση του London: Methuen, 1920), σ. 76.
[25] Paxton Hibben, *Constantine I and the Greek People* (Memphis: General Books, 2012, ανατύπωση τού New York: Century Company, 1920), σ. 27.

έργο της εγκατάστασης μιας προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη.[26] Παρόλα αυτά δεν καταδίκασε το κίνημα. Εκτός του ότι ήταν ενήμερος για τις επαναστατικές ενέργειες στη Θεσσαλονίκη τις είχε μάλιστα ενισχύσει με τα δύο εκατομμύρια γαλλικά φράγκα που έλαβε το Φεβρουάριο του 1916.[27]

1.6. Ο Βενιζέλος στην Κρήτη

Οι καταιγιστικές εξελίξεις στο στρατιωτικό μέτωπο και οι ειδήσεις που έφταναν συνεχώς από την Ανατολική Μακεδονία αποκάλυπταν τη σύγχυση στις τάξεις του ελληνικού στρατού, ο οποίος εγκατέλειπε τις θέσεις του. Ο άμαχος πληθυσμός της Καβάλας μετά την παράδοση της πόλης στους Βουλγάρους, ήταν σε κατάσταση πανικού, στρατιώτες λιποτακτούσαν και επικρατούσε χάος και απόγνωση.[28]

Τα παραπάνω γεγονότα σε συνδυασμό με την εμμονή του Κωνσταντίνου στην πολιτική της ουδετερότητας και την αποτυχία του Βενιζέλου να τον πείσει να κινηθεί κατά της Βουλγαρίας οδήγησαν τον τελευταίο μαζί με τον Παύλο Κουντουριώτη και άλλους περίπου εκατό πολιτικούς και στρατιωτικούς συνεργάτες του να αναχωρήσουν από την Αθήνα για τα Χανιά στις 13 Σεπτεμβρίου με τα ατμόπλοια «Εσπερία» και «Ατρόμητος» και υπό την προστασία μιας γαλλικής τορπιλακάτου.[29]

Ο Βενιζέλος λίγο πριν αναχωρήσει για την Κρήτη δήλωνε για το σκοπό του κινήματος: «Η ουσία του κινήματος του οποίου ηγούμαι με τον κ. Κουντουριώτη είναι καθαρά εθνική. Σχηματίζοντας αλλού Κυβέρνηση δεν καταλύουμε το καθεστώς των Αθηνών. Έτσι αποκλείεται ο κίνδυνος εμφύλιου πολέμου. Ενεργώντας με αυτόν τον τρόπο θα σώσουμε την εθνική ενότητα. Εάν το καθεστώς των Αθηνών θελήσει να επιμείνει στη σημερινή πορεία θα αγωνιστούμε χωρίς αυτό για τη σωτηρία της Ελλάδος. Αν όμως το καθεστώς των Αθηνών κινηθεί, είμαστε έτοιμοι να ταχθούμε στο πλευρό του».[30]

Η επιλογή της Κρήτης έγινε γιατί μόνο εκεί το στρατιωτικό κίνημα θα μπορούσε να αποκτήσει πολιτική κάλυψη αλλά και λόγω του πλήθους των οπαδών και φίλων που είχε εκεί ο Βενιζέλος.

Την επομένη έγινε ένοπλο συλλαλητήριο στα Χανιά, στο οποίο συγκροτήθηκε με τυπικά επαναστατικό τρόπο η Προσωρινή Κυβέρνηση. Η «Τριανδρία», όπως

[26] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ.37.
[27] Richter, ό.π., σ. 68.
[28] Γεράσιμος Αλεξάτος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 52-53.
[29] Leon, ό.π., σ. 409.
[30] *Το Φως*, 14 Σεπτεμβρίου 1916, ΑρΦ 845.

ονομάστηκε, αποτελούνταν από τον Βενιζέλο, τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και τον στρατηγό Παναγιώτη Δαγκλή που προστέθηκε τρεις μέρες αργότερα.[31]

Θέλοντας να περιορίσει τις αντιδυναστικές εκδηλώσεις των οπαδών του στο συλλαλητήριο στα Χανιά ανέφερε: «Εύχομαι όπως το Στέμμα, και την τελευταίαν έστω στιγμήν, απαλλασσόμενον κακών συμβούλων και τιθέμενον επικεφαλής των εθνικών δυνάμεων, τραπή αποφασιστικώς προς την οδόν, την οποία επιτακτικώς υποδεικνύουν τα εθνικά συμφέροντα. Κανείς δεν θα είναι ευτυχέστερος από τον Παύλον Κουντουριώτην και εμέ αν ούτως αποκατασταθή η ενότης της χώρας και το έθνος αντιμετωπίση ομονοούν τους περιβάλλοντας αυτό κινδύνους». [32]

Ωστόσο, η κατευναστική του προσπάθεια δεν βρήκε απήχηση από τους πολιτικούς του αντιπάλους, οι οποίοι τον κατηγορούσαν για ξεπούλημα των εθνικών συμφερόντων. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της με τίτλο «Μη τους ακούτε Μεγαλιότατε!» η εφημερίδα *Σκριπ* επιτέθηκε στον Βενιζέλο με βαρύτατες εκφράσεις και στο ίδιο μήκος κύματος η εφημερίδα *Εμπρός* υποστήριζε ότι «Ο αρχηγός των Φιλελευθέρων είναι το πρόσχημα της ξένης αυθαιρεσίας» και χαρακτήρισε όσους συμμετείχαν στο κίνημα του ως «ασυνείδητη συντεχνία πατριδοκαπήλων».[33]

Από την άλλη μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού η Χίος, η Λήμνος, η Λέσβος και η Σάμος ανταποκρίθηκαν στην έκκληση των εθνικών αρχηγών. Σε κύριο άρθρο της η εφημερίδα *Μακεδονία* στις 15 Σεπτεμβρίου ανέφερε: «Το ένα μετά το άλλο τα ένδοξα πολεμικά μας επαναστατούν και ακολουθούν τον Βενιζέλο».

Στο πρώτο φύλλο της η επίσημη *Εφημερίς της Προσωρινής Κυβερνήσεως* του Βασιλείου της Ελλάδος με ημερομηνία 15 Σεπτεμβρίου 1916 και τόπο εκτυπώσεώς της τα Χανιά δημοσίευσε προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό με την υπογραφή του Βενιζέλου και του Κουντουριώτη, η οποία άρχιζε ως εξής: «Το ποτήριον των πικριών, των εξευτελισμών και των ταπεινώσεων υπερεπληρώθη». Αφού στη συνέχεια εξηγούσε την αναγκαιότητα του κινήματος και εξέφραζε την ευχή ο Κωνσταντίνος να αλλάξει πολιτική, κατέληγε: «Αλλ' αν, παρά την θερμήν ταυτήν ευχήν, ο διχασμός της Εθνικής ενεργείας συνεχισθή, υποσχόμεθα προς Υμάς να αφιερώσωμεν πάσας τας ψυχικάς και σωματικάς δυνάμεις μας εις ευόδωσιν του αγώνος, τον οποίον από κοινού αναλαμβάνομεν…».

[31] Μαυρογορδάτος, ό.π., σ. 92.
[32] Βεντήρης, ό.π., σ. 209.
[33] *Εμπρός*, 15 Σεπτεμβρίου 1916.

Με τον τρόπο αυτό ορίστηκε ο Εθνικός Διχασμός ως μία ιδεολογική, πολιτική και γεωγραφική αντιπαράθεση ανάμεσα στο «κράτος των Αθηνών» του Κωνσταντίνου (που περιλάμβανε την πλειοψηφία της Παλαιάς Ελλάδας και τους αλλοεθνείς πληθυσμούς των Νέων Χωρών) και το «κράτος της Θεσσαλονίκης» της Εθνικής Αμύνης (που περιλάμβανε την πλειοψηφία των υπόλοιπου Ελληνισμού: των αλύτρωτων, των Ελλήνων των Νέων Χωρών καθώς και αυτών των παροικιών και γεωγραφικά είχε τον έλεγχο της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, την Κρήτη και τα νησιά Σάμος, Λέσβος, Ικαρία, Χίος και Λήμνος).[34]

Σύμφωνα με τον Χιονίδη το γεγονός ότι η Προσωρινή Κυβέρνηση χρησιμοποιούσε μέχρι το τέλος στα δημοσιευμένα κείμενά της τον βασιλικό θυρεό και τον υπότιτλο «Βασίλειον της Ελλάδας» γινόταν σκόπιμα προκειμένου ο Βενιζέλος να μη διαρρήξει τη σχέσεις του με τον βασιλιά ή να μην προκαλέσει την οπωσδήποτε μεγάλη μερίδα των φιλοβασιλικών Ελλήνων αλλά και τη Βρετανία, η οποία δεν συναινούσε σε πολιτειακή μεταβολή.[35]

Κατά την παραμονή της στην Κρήτη η Προσωρινή Κυβέρνηση επιδίωξε την επέκταση της πολιτικής της επιρροής και τη στρατολόγηση ανδρών για την επάνδρωση των στρατιωτικών της μονάδων. Στις 22 Σεπτεμβρίου έφτασε στη Σάμο όπου διόρισε τον Κωνσταντίνο Μελά αντιπρόσωπό της εκεί και τον Μίνωα Πετυχάκη την επόμενη μέρα στη Χίο. Στις 25 Σεπτεμβρίου στη Μυτιλήνη με Διάταγμα ο Γεώργιος Παπανδρέου διορίστηκε Κυβερνητικός Επίτροπος της Λέσβου.[36]

1.7. Συγκρότηση Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη

Στη Θεσσαλονίκη είχαν εγκατασταθεί ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1915 συμμαχικά στρατεύματα, ο μεγαλύτερος αριθμός των οποίων ανήκε στους Σέρβους. Ο κίνδυνος να ανακύψει νέο πρόβλημα διεκδικήσεων ελληνικών εδαφών και από πλευράς της Σερβίας ίσως ήταν ένας από τους λόγους που ο Βενιζέλος μετέβη στη Θεσσαλονίκη για να αναλάβει την αρχηγία και την καθοδήγηση του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας.

Είχε προηγηθεί τηλεγράφημα της Επιτροπής της Εθνικής Άμυνας από τη Θεσσαλονίκη με αποδέκτες τον Βενιζέλο και τον Κουντουριώτη το οποίο τους γνωστοποιούσε ότι οι επαναστάτες ανέμεναν οδηγίες από την Προσωρινή Κυβέρνηση και εξέφραζαν τη βεβαιότητά τους ότι υπό την ηγεσία της «θα αποπλυνόταν το όνειδος το οποίο είχε

[34] Μαυρογορδάτος, ό.π., σ. 93.
[35] Χιονίδης, ό.π., σ. 64.
[36] Στο ίδιο, σ. 64.

υποστεί το κράτος, θα δοξαζόταν η πατρίδα και θα εξασφαλιζόταν η κληρονομιά του έθνους».[37]

Στις 26 Σεπτεμβρίου ο Βενιζέλος και τα μέλη της Προσωρινής Κυβέρνησης έφτασαν με το ατμόπλοιο «Εσπερία» στη Θεσσαλονίκη όπου έτυχαν ενθουσιώδους υποδοχής. Στα πρωτοσέλιδα άρθρα τους της 26η Σεπτεμβρίου 1916 οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης *Μακεδονικός Κήρυξ Φιλελευθέρων* και *Το Φως* με τίτλους «Χαίρε Ελευθέριε Βενιζέλε» και «Η Εθνοσωτήριος Κυβέρνησις - Αναμνήσατε τον ελευθερωτήν», αντίστοιχα, αποτύπωναν το κλίμα ενθουσιασμού που επικράτησε στην πόλη.[38]

Άμεσα ξεκίνησαν οι διεργασίες για τη στελέχωση της Προσωρινής Κυβέρνησης. Ο Βενιζέλος συγκρότησε υποτυπώδη διοικητικό μηχανισμό που αποτελούνταν από εννέα ανώτατες διευθύνσεις με επικεφαλής απλούς «Συμβούλους». Όμως, στους τομείς στρατιωτικών και εξωτερικών υποθέσεων προσέδωσε το κύρος Υπουργείων.[39]

Με το Διάταγμα στις 27.9.1916, το πρώτο που υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη, διορίστηκε υπουργός των Στρατιωτικών ο υποστράτηγος Ζυμβρακάκης. Ο ίδιος ο Βενιζέλος ανέλαβε αρχικά το Υπουργείο των Εξωτερικών μέχρι την επιστροφή και τον διορισμό σε αυτό του στενού του φίλου, Νικόλαου Πολίτη.[40] Τη διεθνή εκπροσώπηση της Προσωρινής Κυβέρνησης ανέλαβαν ο Έλληνας πρεσβευτής στο Παρίσι Άθωνας Ρωμάνος και οι πρεσβευτές Ιωάννης Γεννάδιος στο Λονδίνο, Δημήτριος Κακλαμάνος στην Πετρούπολη και Απόστολος Αλεξανδρής στη Ρώμη. Ειδική αποστολή στην Αμερική ανατέθηκε στους Παναγιώτη Αραβαντινό και Γιώργο Καφαντάρη.

Οι υπόλοιποι που στελέχωσαν τα υπουργεία, τις Ανώτατες Διευθύνσεις όπως ονομάζονταν, ήταν: Υπουργός Δικαιοσύνης ο Δημήτριος Δίγκας, Οικονομικών ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης, Εσωτερικών ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, Δημοσίας Εκπαιδεύσεως ο Γεώργιος Αβέρωφ, Εθνικής Οικονομίας ο Θαλής Κουτούπης, Συγκοινωνίας ο Αλέξανδρος Κασσαβέτης, Προμήθειας και κατανομής τροφίμων ο Λεωνίδας Εμπειρίκος, Περιθάλψεων των οικογενειών των επιστράτων και των προσφύγων ο Σπυρίδων Σίμος και Δημοσίων Κτημάτων και Εσωτερικού Αποικισμού ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος.[41]

Οι παραπάνω διατήρησαν τις θέσεις τους μέχρι το τέλος της παρουσίας της Προσωρινής Κυβέρνησης με την προσθήκη την 1η Δεκεμβρίου 1916 του Περικλή

[37] Νικ. Γρ. Ζαχαρόπουλος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Το κίνημα της εθνικής άμυνας στη Θεσσαλονίκη στο ιστορικό του πλαίσιο*, Αδελφοί Κυριακίδη α.ε., Θεσσαλονίκη 1997, σ. 126.
[38] Μακεδονικός Κήρυξ Φιλελευθέρων, 26-9-1916, ΑρΦ 38 – Το Φως, 26-9-1916, ΑρΦ 857.
[39] Καραμπαρμπούνης, ό.π., σ. 115.
[40] Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 148~23.
[41] Μιχαηλίδης, ό.π., σ. 42.

Αργυρόπουλου, ο οποίος ανέλαβε τη νεοϊδρυθείσα Ανώτατη Διεύθυνση Εργασίας και Βοηθητικών Υπηρεσιών, την αντικατάσταση στις 10.12.1916 του υπουργού Στρατιωτικών από τον υποστράτηγο Κωνσταντίνο Μηλιώτη Κομνηνό και τον διορισμό στις 24.4.1917 στο νεοσυσταθέν Υπουργείο Ναυτικών του αντιναύαρχου Πέτρου Γκίνη.[42]

[42] Χιονίδης, ό.π., σ. 65.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η εξωτερική πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης

Α. Πρώτη φάση (Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 1916)

2.1.1. Ο αντίκτυπος του σχηματισμού της Προσωρινής Κυβέρνησης στην Ευρώπη

Η είδηση της συγκρότησης Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη υπό την ηγεσία του Βενιζέλου προκάλεσε τεράστια εντύπωση στο εξωτερικό. Οι ξένοι μονάρχες ανησύχησαν για το πώς θα εξελιχθούν τα πράγματα και για την τύχη της μοναρχίας στην Ελλάδα.[43]

Μία από τις πρώτες ενέργειες του Βενιζέλου ήταν να ενημερώσει τις κυβερνήσεις των χωρών που συγκροτούσαν την Entente για τον σχηματισμό της Προσωρινής του Κυβέρνησης. Ο στενός φίλος του Βενιζέλου, Νικόλαος Πολίτης, με αφορμή την ανάληψη του Υπουργείου Εξωτερικών, απηύθυνε επιστολές στον Sarrail και στον Σέρβο πρόξενο αποβλέποντας στην ειλικρινή συνεργασία μαζί τους αλλά και στους προξένους της Αμερικής και της Ισπανίας, οι οποίοι, αφού τον συνεχάρησαν, του υποσχέθηκαν τη συνέχιση των καλών σχέσεων των χωρών τους με την Προσωρινή Κυβέρνηση.[44] Ο Βενιζέλος ανέθεσε στον Ζάννα τη σύνταξη εγγράφων στα γαλλικά, τη διπλωματική γλώσσα της εποχής, που τα απέστειλε την 1η/14 και 4/17 Οκτωβρίου στις κυβερνήσεις της Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Ιταλίας και Σερβίας ζητώντας τη διπλωματική αναγνώριση της κυβέρνησής του.[45]

Η διπλωματική αναγνώριση από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις ήταν αναγκαία προκειμένου η Προσωρινή Κυβέρνηση να ασκήσει εξωτερική πολιτική αλλά και να λάβει οικονομική στήριξη, καθώς δεν είχε τους οικονομικούς πόρους, ώστε να εξασφαλίσει τη λειτουργία των διοικητικών υπηρεσιών αλλά και τον εφοδιασμό, εξοπλισμό και συντήρηση του στρατού της.[46]

Όλες οι κυβερνήσεις απάντησαν, εκτός από την Ιταλία. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, Boris Stürmer, απέρριψε το ενδεχόμενο αναγνώρισης της Προσωρινής

[43] Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 139.
[44] *Το Φως*, 6 Οκτωβρίου 1916, ΑρΦ 868.
[45] Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 139.
[46] Νίκος Πετσάλης – Διομήδης, *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-1917*, Φιλιππότης, Αθήνα 1988, σ. 83-84.

Κυβέρνησης ως μιας ανεξάρτητης κυβέρνησης, καθώς, κατά τη γνώμη του, αυτή ήταν «μια ομάδα προσώπων που έχουν ως ιδιαίτερο γνώρισμα τον συμβουλευτικό ρόλο σε συγκεκριμένες διοικητικές περιφέρειες που υπάγονται στην ανώτατη διοίκηση».[47]

Παρά το γεγονός ότι η Προσωρινή Κυβέρνηση διέκειτο φιλικά προς τις δυνάμεις της Entente, οι τελευταίες την αντιμετώπισαν με καχυποψία και επιφύλαξη.[48] Διατήρησαν τις διπλωματικές – πλην περίπλοκες - σχέσεις τους μαζί της αλλά και τις πρεσβείες τους στην Αθήνα.[49]

Συγκεκριμένα, η Γαλλία θεωρούσε ότι η σταδιακή αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης ήταν η καλύτερη λύση προκειμένου, κυρίως η Ιταλία και η Ρωσία, να την αποδεχτούν ως τετελεσμένο γεγονός. Κύριος στόχος της ήταν η στενή συνεργασία της Τριανδρίας με τη γαλλική πρεσβεία στην Αθήνα, ώστε ο Βενιζέλος να μη βρεθεί να ενεργεί τελείως ανεξάρτητος και δεν μπορέσει έτσι να ελεγχθεί το κίνημα από τους Συμμάχους.[50] Έχοντας την κύρια ευθύνη της συμμαχικής στρατιάς στη Μακεδονία θεωρούσε επιπλέον ότι θα μπορούσε να φτάσει σε μια οριστική και συμφέρουσα συμφωνία με τον Κωνσταντίνο, σε βάρος του Βενιζέλου, αδιαφορώντας για τις ενδεχόμενες αντιδράσεις της Βρετανίας.

Η Βρετανία και η Ρωσία αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την Προσωρινή Κυβέρνηση, φοβούμενες μια αντιδυναστική εκτροπή από τον Βενιζέλο. Πείστηκαν όμως και επέτρεψαν στους προξένους τους να έρθουν σε επαφή μαζί της, μετά τις διαβεβαιώσεις του Βενιζέλου ότι η κυβέρνησή του ήταν επαναστατική και όχι αντιδυναστική. Ο Βενιζέλος δήλωνε ξεκάθαρα πως «εάν το στέμμα θελήσει να ακολουθήσει την υπό του Έθνους χαραχθείσα πολιτική, να γίνουμε ουραγοί του στέμματος.»[51]

Η βρετανική κυβέρνηση δεν ήθελε τη δημιουργία αναταραχών στην Ελλάδα, μια περιοχή από την οποία επιθυμούσε να αποσύρει τις στρατιωτικές της δυνάμεις. Στη φάση αυτή προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι το Λονδίνο παραχώρησε στη Γαλλία την ελεύθερη διαχείριση των ελληνικών ζητημάτων. Πέρα από κάποια ναυτική υποστήριξη η Βρετανία, δεν είχε αναλάβει ιδιαίτερα ενεργό πολιτικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα.[52]

---

[47] Richter, ό.π., σ. 100.
[48] Μιχαηλίδης, ό.π., σ. 46.
[49] Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 139.
[50] Μουρέλος, ό.π., σ.154.
[51] Ελευθέριος Βενιζέλος, *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τ. 2, Στέφανος Στεφάνου (επιμ.) Λέσχη Φιλελευθέρων – Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1981, σ. 684.
[52] Πετσάλης- Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 278.

Η Ιταλία δεν έκρυψε την προτίμησή της προς την κυβέρνηση της Αθήνας και μαζί με τη Ρωσία είχαν λόγους να μην επιθυμούν την επάνοδο στην εξουσία του Βενιζέλου που αναπόφευκτα θα αναζωπύρωνε την πολιτική της «Μεγάλης Ιδέας», η οποία προσέκρουε στα συμφέροντα που είχε η καθεμιά τους στην Ανατολική Μεσόγειο.[53]

2.1.2. Διασυμμαχικό συνέδριο στη Boulogne

Στις 7/20 Οκτωβρίου 1916 στη Boulogne της Γαλλίας συνήλθε το Διασυμμαχικό Συνέδριο της Entente κατά το οποίο Βρετανοί και Γάλλοι αποφάσισαν την de facto αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης όχι όμως και την πολιτική. Η Ιταλία εμφανίστηκε ιδιαίτερα αρνητική, ζητώντας διαβεβαιώσεις από τη Γαλλία και τη Βρετανία ότι δεν είχαν υποσχεθεί στο Βενιζέλο εδαφικές παραχωρήσεις στη Μικρά Ασία.[54]

Οι Σύμμαχοι χορήγησαν στην Ελλάδα δάνειο 10 εκατομμυρίων φράγκων για τη συντήρηση του στρατού και την οργάνωση των υπηρεσιών της. Σε άρθρο της στις 26 Οκτωβρίου 1916 η εφημερίδα *Το Φως* ανέφερε πως η Προσωρινή Κυβέρνηση παρέλαβε την πρώτη δόση των τεσσάρων εκατομμυρίων που προορίζονταν να καλύψει τις αναγκαίες πρώτες δαπάνες της εσωτερικής της οργάνωσης.[55] Οι Γάλλοι ανέλαβαν την εκπαίδευση του στρατού. Αποφάσισαν επίσης να άρουν τον αποκλεισμό στις περιοχές της Ελλάδας που είχαν προσχωρήσει στο κίνημα.

Εμφανής ήταν η προσπάθεια των Συμμάχων στην διάρκεια της Διάσκεψης να εξασφαλίσουν μια ισορροπία ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες ελληνικές κυβερνήσεις αποβλέποντας σε μια συμφιλίωση μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου. Δημοσίευμα της εφημερίδας *Το Φως* ανέφερε ότι το συνέδριο αποφάσισε τη στενή επαφή Entente – Βενιζέλου αλλά και τη διαρκή επαγρύπνηση υπό ευμενές κλίμα προς την Κυβέρνηση Αθηνών για την τήρηση της τάξης και ασφάλειας των πολιτών.[56] Ο Γάλλος πρωθυπουργός Briand ζήτησε από την κυβέρνηση της Αθήνας να «τηρήσει μια πιο αξιοπρεπή στάση». Επιπλέον, αξίωσαν την αποστράτευση και μεταφορά του βασιλικού στρατού στην Πελοπόννησο για την ασφάλεια της Στρατιάς της Ανατολής.[57] Ο Κωνσταντίνος το δέχτηκε, ζήτησε όμως τη διαβεβαίωση ότι οι δυνάμεις της Προσωρινής Κυβέρνησης δεν θα εισέβαλαν στην Θεσσαλία μετά την αποχώρηση του στρατού του.

---

[53] Μουρέλος, ό.π., σ. 155.
[54] Μιχαηλίδης, ό.π., σ. 46.
[55] Το Φως, 26 Οκτωβρίου 1916, ΑρΦ 887.
[56] Το Φως, 10 Οκτωβρίου 1916, ΑρΦ 873.
[57] Μουρέλος, ό.π., σ.156.

2.1.3. Συμφωνία Κωνσταντίνου – Benazet

Στις 10/23 Οκτωβρίου ο βασιλιάς υπέγραψε με τον Γάλλο βουλευτή Benazet συμφωνία που προέβλεπε την τάχιστη απομάκρυνση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων από τη Θεσσαλία στην Πελοπόννησο, τον αφοπλισμό του ελληνικού στρατού και στόλου, την άμεση αποστράτευση της κλάσης του 1913β, την απόλυση των ανεκπαίδευτων νεοσυλλέκτων καθώς και την παράδοση των τηλεβόλων του στρατού και των τορπιλών του στόλου.[58] Ως αντάλλαγμα ο Κωνσταντίνος ζήτησε από τη Γαλλία «να χαλαρώσει την πίεσή της», η Entente να αναγνωρίσει επισήμως την ελληνική ουδετερότητα και ο ίδιος να λάβει τη διαβεβαίωση ότι το πολεμικό υλικό που θα παρέδιδε δεν θα κατέληγε στα χέρια της Προσωρινής Κυβέρνησης.

Αναμφίβολα η συμφωνία Benazet, ιδίως η εγγύηση των Συμμάχων πως δεν θα επέτρεπαν την επέκταση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας στην Παλαιά Ελλάδα, αποτέλεσε βαρύ πλήγμα για το βενιζελικό κίνημα. Στις 27-28 Οκτωβρίου ο Ρωμάνος παραπονέθηκε στον γενικό γραμματέα του Quai d' Orsay, Jules Cambon, ότι η συμφωνία ταπείνωνε την Ελλάδα, υπέσκαπτε το κύρος του Βενιζέλου και μείωνε τις πιθανότητες συμφιλίωσης του με τον βασιλιά, στην οποία ήλπιζε ακόμη ο Briand.[59]

Στο Λονδίνο οι αντιδράσεις απέναντι στα ελλιπή στοιχεία της συμφωνίας σε συνδυασμό και με τα όσα είχαν συμφωνηθεί με τη Γαλλία στη Boulogne ήταν ανάμεικτες. Η εντύπωση που επικρατούσε στο Foreign Office είναι ότι ο βασιλιάς ενέπαιζε τον Benazet ή είχε πληροφορίες που τον έκαναν να πιστεύει πως η Γερμανία θα ηττόταν τελικά, παρά τη νίκη της επί της Ρουμανίας. Στις 13/26 Οκτωβρίου ο Υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας. Grey. συνιστούσε στον πρεσβευτή της Βρετανίας στην Αθήνα Elliot να συνεχίσει τη στήριξη του Βενιζέλου στις ενέργειες του κατά της Βουλγαρίας. Παρόμοια διστακτικές ήταν η Ιταλία και η Ρωσία.[60]

Η επαμφοτερίζουσα στάση των Συμμάχων απογοήτευσε την Προσωρινή Κυβέρνηση, κάτι που αποτυπώνεται και στα λόγια του Νικολάου Πολίτη, ο οποίος έγραφε με πικρία: «Πιστεύαμε ότι η επίσημη αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης θα ήταν ζήτημα τυπικό, φυσική συνέπεια της επιδοκιμασίας που συνάντησε η κίνησή μας στη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία (…) Σήμερα όμως βρισκόμαστε εκτεθειμένοι στην κοινή γνώμη τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, ενώ η αναβολή της αναγνώρισής μας δυσκολεύει τη θέση μας». Ο ίδιος ο Βενιζέλος εξέφρασε στον Guillemin τον

[58] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 301-302.
[59] Στο ίδιο, ό.π., σ. 304.
[60] Portolos, *Greek Foreign Policy from September 1916 to Oktober*, σ. 81.

φόβο του ότι οι εχθροί του κινήματος θα παρουσίαζαν την άρνηση της αναγνώρισης σαν μια αποτυχία, με αρνητικές συνέπειες στο μέλλον.[61]

2.1.4. Δυναμική αντίδραση Βενιζέλου

Σε μια προσπάθειά του ο Βενιζέλος να κάνει αισθητή και υπολογίσιμη την ύπαρξη του κινήματος του, διέταξε στις 20 Οκτωβρίου/2 Νοεμβρίου τις στρατιωτικές δυνάμεις της Εθνικής Άμυνας να καταλάβουν την Κατερίνη. Ο Βενιζέλος διαβεβαίωνε ότι η στρατιωτική επέμβαση έγινε εν γνώσει του στρατηγού Sarrail και ότι δεν απέβλεπε στη ρήξη με τον βασιλικό στρατό.[62] Όμως η παραπάνω ενέργεια ανέτρεψε τη εύθραυστη ισορροπία που θέλησαν να επιβάλλουν οι Σύμμαχοι, καθώς και ο Κωνσταντίνος δήλωσε πως δεν ήταν διατεθειμένος να αποσύρει τα δικά του στρατεύματα από τη Θεσσαλία, όσο ήταν ορατός ο βενιζελικός κίνδυνος στο βορρά.

Το επεισόδιο αυτό αποτέλεσε ένα βαρύ πλήγμα στην πολιτική συμφιλίωσης που επεδίωκε ο Briand, ο οποίος από τη μια επιθυμούσε να αναβάλει την de jure αναγνώριση της κυβέρνησης Βενιζέλου και από την άλλη να αναγνωρίσει de facto και τις δύο κυβερνήσεις.

Η Βρετανία συνειδητοποιώντας την αντιφατική πολιτική που ακολουθούσαν οι Δυνάμεις της Entente ζήτησε την επίσημη αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης. Σύσσωμος ο αγγλικός τύπος και με αφορμή τον τορπιλισμό του ατμόπλοιου «Αγγελική» από γερμανικό υποβρύχιο τάχθηκε υπέρ της αναγνώρισης της κυβέρνησης Βενιζέλου.[63] Στις 25 Οκτωβρίου/7 Νοεμβρίου ο Grey, σε έγγραφο που απέστειλε στο Παρίσι ανέφερε: «Ενδεχόμενη αποδοχή του κ. Βενιζέλου ως Πρωθυπουργού από πλευράς του Βασιλιά θα διασφάλιζε χωρίς αμφιβολία την ενότητα της Ελλάδας και την εμπιστοσύνη των Δυνάμεων της Entente. Όμως, εφόσον αυτό δεν είναι δυνατό, η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος θεωρεί ότι η αρμόζουσα απάντηση στα πρόσφατα γεγονότα, όπως οι επιθέσεις εναντίον των βενιζελικών και η αποτυχία της Ελληνικής Κυβέρνησης να τους προστατεύσει, είναι η επίσημη αναγνώριση της Κυβέρνησης του κ. Βενιζέλου, ανεξαρτήτως της έδρας της. Η κατάσταση, αναμφίβολα, θα ήταν ανώμαλη, αλλά όχι περισσότερο ανώμαλη απ' ό,τι η εν γένει κατάσταση στην Ελλάδα».[64] Στις 29 Οκτωβρίου/11 Νοεμβρίου σε συνομιλία του με τον πρέσβη της Ρωσίας στο Λονδίνο, κόμη

[61] Μουρέλος, ό.π., σ.156.
[62] *Το Φως*, 24 Οκτωβρίου 1916, ΑρΦ 885, φιλοξενεί συνέντευξη του Βενιζέλου στην εφημερίδα Ε*λεύθερος Τύπος*, όπου τονίζει πως το κίνημα είναι καθαρά αντιβουλγαρικό και όχι αντιδυναστικό.
[63] *Το Φως*, 20 Οκτωβρίου 1916, ΑρΦ 881.
[64] Leon, ό.π., σ.427.

Benckendorff, υποστήριξε «ότι ο συμβιβασμός μεταξύ του Βασιλιά και του πρώην πρωθυπουργού θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η μοναδική απόλυτα ικανοποιητική λύση του ζητήματος» αλλά για πρακτικούς λόγους θα έπρεπε ίσως «να αναγνωριστεί πλήρως η Προσωρινή Κυβέρνηση σε εκείνη την περιοχή όπου επεκτείνεται η εξουσία της».[65]
Οι εξελίξεις αυτές ανάγκασαν από τη μια τον Briand να επιδείξει μία περισσότερο δυναμική στάση απέναντι στον Κωνσταντίνο και από την άλλη τον Βενιζέλο να αποκλείσει κάθε δυνατότητα συμφιλίωσης με τα ανάκτορα.
Ο Benazet στις 24 Οκτωβρίου/6 Νοεμβρίου υπέγραψε ένα δεύτερο σύμφωνο με τον Κωνσταντίνο που προέβλεπε την εκκένωση της Θεσσαλίας από τον βασιλικό στρατό, η παραχώρηση όμως του πολεμικού υλικού αναβλήθηκε για αργότερα. Στις 2/15 Νοεμβρίου αποφασίστηκε η δημιουργία μίας ουδέτερης ζώνης βάθους 3 έως 10 χλμ. κατά μήκος της γραμμής Λιτοχώρου – Σερβίων – Γρεβενών μέχρι τα υψώματα του Λεσκοβίκι. Στις 26 -27 Νοεμβρίου οι δυνάμεις του συμμαχικού στρατού αντικατέστησαν τις δυνάμεις του βασιλικού στρατού και της Εθνικής Άμυνας στην παραπάνω ζώνη, χωρίζοντας την Ελλάδα στα δύο.[66]

2.1.5. Διασυμμαχική συνδιάσκεψη στο Παρίσι

Στις 2/15 Νοεμβρίου πραγματοποιήθηκε στο Chantilly (50 χιλιόμετρα βόρεια του Παρισιού) νέα διασυμμαχική συνδιάσκεψη όπου ο Briand έθεσε πάλι το ζήτημα της αναγνώρισης της Προσωρινής Κυβέρνησης. Θεωρούσε ότι έπρεπε να υποστηριχθεί ο Βενιζέλος, τάχθηκε όμως κατά της de jure αναγνώρισης φοβούμενος τις επιπτώσεις που θα είχε κάτι τέτοιο στη συγκρότηση των ναυτικών και στρατιωτικών μονάδων. Οι προσφορές εξάλλου του Κωνσταντίνου στον Benazet και τη Συμμαχία ήταν ιδιαίτερα ελκυστικές, ώστε να θεωρήσει πως θα μπορούσε να υπάρξει μια αρμονική συνεργασία Βενιζέλου και βασιλιά.[67] Προσπάθησε να παρουσιάσει τη δεύτερη συμφωνία του βασιλιά με τον Benazet ως απόδειξη της επιτυχίας της πολιτικής της συμφιλίωσης Βενιζέλου – Κωνσταντίνου.
Η Ιταλία που επεδίωκε με κάθε τρόπο τη μη αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης υποστήριξε την προσπάθεια του Briand, όμως ο Βρετανός πρωθυπουργός Asquith αντέδρασε έντονα. Ζήτησε την αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης

[65] Richter, ό.π., σ. 102.
[66] Μουρέλος, ό.π., σ. 157.
[67] Richter, ό.π., σ. 102.

υποστηρίζοντας πως οι Σύμμαχοι έχουν πια καθήκον να βοηθήσουν τον Βενιζέλο.[68] Ο Ρώσος πρέσβης Iswolski υπενθύμισε στους συμμετέχοντες ότι τα υπουργικά συμβούλια των Συμμάχων είχαν συμφωνήσει πως ήταν αδύνατη η ταυτόχρονη αναγνώριση δύο ελληνικών κυβερνήσεων και, αν η βρετανική κυβέρνηση επέμενε στις θέσεις της, το θέμα θα έπρεπε να λυθεί σε κυβερνητικό επίπεδο.[69] Κάτω από την επιμονή της Βρετανίας ο Briand αναγκάστηκε να υποκύψει σε μια νέα πολιτική αυστηρότερης πίεσης προς την κυβέρνηση του Κωνσταντίνου.

2.1.6. Τα «Νοεμβριανά»

Στις 3/16 Νοεμβρίου ο Γάλλος ναύαρχος Fournet επέδωσε στην Κυβέρνηση των Αθηνών συμμαχική διακοίνωση, βασισμένη στη συμφωνία Κωνσταντίνου – Benazet, με την οποία αιτούνταν την παράδοση μεγάλης ποσότητας πολεμικού υλικού. Στις 6/19 Νοεμβρίου ο βασιλιάς και η κυβέρνηση του Σπύρου Λάμπρου την απέρριψαν, καθώς η παράδοση πολεμικού υλικού θα μπορούσε να θεωρηθεί από τις Κεντρικές Δυνάμεις ως εχθρική πράξη και να οδηγήσει σε πόλεμο με τη Γερμανία.[70]

Ύστερα από την άρνηση του Κωνσταντίνου και με τη βεβαιότητα ότι οι Έλληνες θα υπέκυπταν σε μια επίδειξη δύναμης, τα ξημερώματα της 18ης Νοεμβρίου/1ης Δεκεμβρίου 1916 2.500 άνδρες (Γάλλοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία, λίγοι Βρετανοί και ελάχιστοι Ιταλοί) αποβιβάστηκαν στο Φάληρο και τον Πειραιά με διαταγή να καταλάβουν ορισμένες στρατηγικές θέσεις εκεί και στην περιοχή των Αθηνών. Βομβαρδίστηκαν σημεία της πόλης από τον συμμαχικό στόλο και σημειώθηκαν συγκρούσεις το μεσημέρι με τον βασιλικό στρατό που άφησαν πίσω τους 400 περίπου θύματα και από τις δύο πλευρές. Αργά το απόγευμα ο Κωνσταντίνος συμφώνησε να παραδώσει μέρος του πολεμικού υλικού που αρχικά ζητήθηκε στους Συμμάχους, οι οποίοι και απομάκρυναν τις δυνάμεις τους. Τις επόμενες δύο μέρες σημειώθηκε μία πρωτοφανής σε έκταση και βιαιότητα εκδίωξη των βενιζελικών από στρατιωτικές δυνάμεις της κυβέρνησης των Αθηνών.

Στις 20 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου 1916 η Προσωρινή Κυβέρνηση προέβη σε επίσημη ανακοίνωση με την οποία εξέφραζε την έντονη διαμαρτυρία της για τα γεγονότα. Στις 23 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου ο Βενιζέλος ζήτησε την de jure αναγνώριση της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Πρότεινε επίσης στον Sarrail, στην περίπτωση που οι

[68] Μουρέλος, ό.π. 158.
[69] Richter, ό.π., σ. 102.
[70] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 42.

Σύμμαχοι επενέβαιναν στρατιωτικά στη Θεσσαλία, να συμμετάσχουν και δύο στρατιωτικές μεραρχίες της Εθνικής Άμυνας και του ζήτησε να του παράσχει όλο τον ελαφρύ οπλισμό που είχε κατασχεθεί από την Entente προκειμένου να καταλάβει τα νησιά του Αιγαίου για να προσχωρήσουν στο κίνημα και αυτά.[71]

2.1.7. Διπλωματικές ενέργειες της Προσωρινής Κυβέρνησης

Τα γεγονότα της Αθήνας οδήγησαν σε παραίτηση τους Έλληνες πρεσβευτές της Κυβέρνησης των Αθηνών στο Παρίσι και το Λονδίνο, Άθωνα Ρωμάνο και Ιωάννη Γεννάδιο αντίστοιχα. Αυτοί τέθηκαν στην διάθεση της Προσωρινής Κυβέρνησης και προσπαθούσαν εφεξής να προωθήσουν τις απόψεις, τα συμφέροντα και τις υποθέσεις της, αξιοποιώντας κυρίως τις γνωριμίες και τις προσωπικές τους ικανότητες, εφόσον δεν είχαν κατορθώσει να παραδώσουν τα νέα διαπιστευτήριά τους.

Σε επιστολή του προς τον Βενιζέλο στις 18 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1916 ο Ρωμάνος ανέφερε πως μόλις την προηγούμενη μέρα της αποστολής της επιστολής η λογοκρισία επέτρεψε να δημοσιεύσουν οι παρισινές εφημερίδες ειδήσεις σχετικές με την Προσωρινή Κυβέρνηση και εξέταζε τους λόγους της καθυστέρησης. Επισήμανε, αντίθετα, ότι ο τύπος του Λονδίνου δεν έπαυε να εξαίρει τη δράση της Προσωρινής Κυβέρνησης.[72]

Παράλληλα, φιλελεύθεροι βουλευτές της Βουλής του 1915 ανέλαβαν ειδικές αποστολές στο εξωτερικό εκπροσωπώντας την Προσωρινή Κυβέρνηση. Ο Αλέξανδρος Διομήδης πήγε στο Παρίσι και το Λονδίνο όπου πραγματοποίησε σειρά επαφών και συνομιλιών με εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής αλλά και διαλέξεων προκειμένου να ενημερώσει το ευρύτερο κοινό για το έργο και τους απώτερους σκοπούς της Προσωρινής Κυβέρνησης.[73] Ο Απόστολος Αλεξανδρής πήγε στη Ρώμη. Δύο αντιπροσωπείες τέλος, με επικεφαλής τον Παναγιώτη Αραβαντινό και Γιώργο Καφαντάρη πήγαν στις Η.Π.Α. για να προσελκύσουν Έλληνες εθελοντές, οι οποίοι θα στέλνονταν στο μακεδονικό μέτωπο.[74]

Όπως συμπεραίνει ο Χιονίδης από τη μελέτη του στα αναγραφόμενα της επίσημης εφημερίδας της Προσωρινής Κυβέρνησης και τις δημοσιεύσεις άλλων συναφών πράξεων, η Προσωρινή Κυβέρνηση τοποθέτησε προξένους και υποπροξένους σε αρκετές πόλεις της Ευρώπης και αλλού, μερικοί από τους οποίους (κυρίως οι υποπρόξενοι) ήταν

[71] Μουρέλος, ό.π., σ. 158.
[72] Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος 313-37.
[73] Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 217.
[74] Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος 148-27 / 148~26

άμισθοι διπλωματικοί της εκπρόσωποι και μάλιστα ξενικής υπηκοότητας ή και καταγωγής.[75] Όλοι οι παραπάνω επιχείρησαν και, σε μεγάλο βαθμό πέτυχαν, να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό κλίμα για την Ελλάδα και να αποκαταστήσουν την αξιοπιστία της χώρας στους Συμμάχους. Ελληνικές παροικίες σε αρκετές βρετανικές πόλεις (Λονδίνο, Λίβερπουλ, Κάρντιφ) και στην Αίγυπτο (Κάιρο, Αλεξάνδρεια) έπαψαν να αναγνωρίζουν τον Κωνσταντίνο ως βασιλιά.[76]

Πιο δύσκολη υπόθεση αποδείχθηκε η αποκατάσταση καλών σχέσεων με τη Ρωσία και την Ιταλία, λόγω των εδαφικών βλέψεων που είχαν οι δύο αυτές χώρες ή των επιρροών που ασκούσαν και τις έφερναν σε αντίθεση με την Ελλάδα. Η προσωπική φιλία του Ιταλού πρέσβη στην Αθήνα, κόμη Bosdari, με τα ανάκτορα, δυσκόλεψε την αποστολή του Απόστολου Αλεξανδρή στη Ρώμη, ο οποίος δεν αναγνωρίστηκε ως πρεσβευτής της Προσωρινής Κυβέρνησης εκεί και αναγκάστηκε να ζει και να κινείται σε μια εχθρικά διακείμενη χώρα.[77] Η Ρωσία έδειχνε εξαρχής μια υπερπροστατευτική τάση για τη δυναστεία στην Ελλάδα και αντιμετώπιζε με επιφυλακτικότητα κάθε ενέργεια που θα μπορούσε να τη βλάψει.[78]

2.1.8. Οι πιέσεις των Συμμάχων

Τα γεγονότα της Αθήνας εξέπληξαν ιδιαίτερα τους Σύμμαχους, οι οποίοι δεν περίμεναν ένοπλη αντίσταση τέτοιας έντασης και μεγέθους. Το πρόβλημα της ασφάλειας της Στρατιάς της Ανατολής εντάθηκε, ύστερα και από την εκκένωση της Βλαχίας από τον ρουμανικό στρατό στις αρχές Δεκεμβρίου και την πτώση του Βουκουρεστίου.[79]

Υπό την πίεση της κοινής γνώμης και κατά τη διάρκεια κυβερνητικής κρίσης ο Briand πρότεινε στις 20 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και την αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης, δεν βρήκε όμως απήχηση από τους υπόλοιπους Συμμάχους.

Η Ρωσία είχε αντίθετη γνώμη, καθώς η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου δεν θα γινόταν αποδεκτή από τους συντηρητικούς κύκλους της αυτοκρατορίας. Η Ιταλία επίσης αντέδρασε στην πρόταση αναγνώρισης του Βενιζέλου.[80] Αντίθετη ήταν και η Βρετανία που θεώρησε πως η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου δεν μπορούσε να γίνει από τη στιγμή που

[75] Χιονίδης, ό.π, σ. 67.
[76] Μουρέλος, ό,π., σ. 159.
[77] Χιονίδης, ό.π., σ. 67.
[78] Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 218.
[79] Μουρέλος, ό.π., σ. 159.
[80] Στο ίδιο, ό.π.,σ. 159.

οι Δυνάμεις δεν είχαν τον έλεγχο της πρωτεύουσας και φοβήθηκε πως η ανάληψη δραστικών μέτρων θα οδηγούσε σε πόλεμο με την Κυβέρνηση των Αθηνών και στη σφαγή των βενιζελικών.[81] Στην παρούσα φάση η Βρετανία τάχθηκε υπέρ της συνέχισης του ναυτικού αποκλεισμού.

Το θέμα όμως της ασφάλειας της Στρατιάς της Ανατολής στη Μακεδονία προβλημάτιζε ιδιαίτερα τη Γαλλία και Βρετανία. Στις 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου επέβαλαν αυστηρό αποκλεισμό στην Παλαιά Ελλάδα και την 1η/14 Δεκεμβρίου επέδωσαν τελεσίγραφο στην Κυβέρνηση των Αθηνών ζητώντας της να μεταφερθούν όλα τα ελληνικά στρατεύματα στην Πελοπόννησο και να εγκατασταθούν συμμαχικές δυνάμεις στην Πάτρα και τον Ισθμό προκειμένου να έχουν τον έλεγχο των συμμαχικών κινήσεων. Η κυβέρνηση του πρωθυπουργού Σπυρίδωνα Λάμπρου μην έχοντας άλλη επιλογή υπέκυψε στις συμμαχικές πιέσεις.[82]

Η Ιταλία ζήτησε υπεύθυνη δήλωση από τις άλλες συμμαχικές κυβερνήσεις ότι θα εμπόδιζαν το βενιζελικό κίνημα να επεκταθεί στη νότια Ελλάδα. Οι Γάλλοι διπλωμάτες εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους, καθώς θεωρούσαν ότι η Ιταλία επιδιώκει να πείσει τους Συμμάχους να υποστηρίξουν ακόμη και στρατιωτικά τον βασιλιά σε περίπτωση που επεκταθεί στη νότια Ελλάδα το βενιζελικό κίνημα.

2.1.9. Μερική αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης

Στις 18/31 Δεκεμβρίου η διαβεβαίωση που έδωσε η Κυβέρνηση των Αθηνών απαντώντας σε νέο συμμαχικό τελεσίγραφο ότι δεν επιδιώκει να εμπλακεί σε πόλεμο με τους Συμμάχους άνοιξε το δρόμο για τη μερική αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης και στο διπλωματικό τομέα με ανταλλαγή, τοποθέτηση και αμοιβαία αναγνώριση των διπλωματικών αντιπροσώπων και των δύο πλευρών.

Ο Άθωνας Ρωμάνος διορίστηκε αντιπρόσωπος στο Παρίσι, ο Ιωάννης Γεννάδιος στο Λονδίνο, ο Δημήτριος Κακλαμάνος στην Πετρούπολη, ο Σακτούρης στο Κάιρο και ο Μελάς στην Αλεξάνδρεια.[83]

Δημοσίευμα της εφημερίδας *Το Φως* αναφέρει ότι ο Robert de Billy, σύμβουλος της Γαλλικής πρεσβείας στη Ρώμη, διορίστηκε διπλωματικός αντιπρόσωπος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη.[84] Αντίστοιχα και ο λόρδος Cranville διορίστηκε διπλωματικός

[81] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 42.
[82] Στο ίδιο, ό.π., σ. 43.
[83] *Το Φως*, 13 Δεκεμβρίου 1916, ΑρΦ 931.
[84] *Το Φως*, 23 Δεκεμβρίου 1916, ΑρΦ 941.

αντιπρόσωπος της Βρετανίας. Η άφιξη του πρώτου στις 18/31 Δεκεμβρίου 1916 και του δεύτερου στις 22 Δεκεμβρίου / 4 Ιανουαρίου 1917 στη Θεσσαλονίκη προκάλεσαν μεγάλη ικανοποίηση. Χαρακτηριστικά ο Πολίτης έγραφε στον Ρωμάνο: «Είμεθα, ο πρόεδρος και εγώ, κυριολεκτικώς ενθουσιασμένοι με την ευγένειαν, την προθυμίαν και τας αρίστας διαθέσεις των ικανών τούτων αντιπροσώπων».[85] Σύμφωνα με τον E. Driault η τοποθέτηση των παραπάνω συνιστούσε την αρχή της αναγνώρισης.[86]

Ο μόνος που δεν έγινε αποδεκτός ήταν ο Απόστολος Αλεξανδρής στη Ρώμη, λόγω της έντονης υποψίας της ιταλικής κυβέρνησης ότι οι Σύμμαχοι μέσω της αναγνώρισης της Προσωρινής Κυβέρνησης επιδιώκουν να προωθήσουν μακροπρόθεσμα τα δικά τους συμφέροντα στη Μικρά Ασία.[87]

Ο έκτακτος απεσταλμένος του Βενιζέλου, Αλέξανδρος Διομήδης, έφτασε στο Παρίσι παραμονές της Διάσκεψης της Ρώμης και αμέσως ξεκίνησε επαφές με σημαίνοντες Γάλλους στους οποίους τόνισε την πολεμική συμβολή της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης στο βαλκανικό μέτωπο αλλά και την ανάγκη υλικής στήριξης των Συμμάχων, ζητώντας την παράδοση του ελαφρού πολεμικού υλικού που είχε επιτάξει η Γαλλία.[88]

2.1.10. Κήρυξη του πολέμου από την Προσωρινή Κυβέρνηση

Η Προσωρινή Κυβέρνηση προέβη στις 10/23 Νοεμβρίου στην κήρυξη πολέμου εναντίον της Βουλγαρίας και μία μέρα αργότερα εναντίον της Γερμανίας. Το κείμενο της κήρυξης του πολέμου που έχει την υπογραφή μόνο του υπουργού των Εξωτερικών Νικολάου Πολίτη, καταχωρίστηκε στο 34ο φύλλο της επίσημης εφημερίδας της Προσωρινής Κυβέρνησης, τεύχος Α΄ της 11ης Νοεμβρίου 1916 και καταλαμβάνει τις σελίδες 99-101.

Συγκεκριμένα αναφέρεται: «Η Προσωρινή Κυβέρνησης εκήρυξεν τον πόλεμον κατά της Βουλγαρίας και της Γερμανίας διά της επομένης διακοινώσεως την οποίαν απηύθυνε προς τους ενταύθα αντιπροσώπους των Δυνάμεων της Συνεννοήσεως και των ουδέτερων Κρατών».

Ενδεικτικό της διπλωματικής δυσπραγίας και της ιδιόρρυθμης θέσης στην οποία βρέθηκε η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, καθώς και της άμεσης εξάρτησής της από τη Βρετανία και τη Γαλλία αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο κλείνει η διακοίνωση: «Η

[85] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 347.
[86] Γρίβα, ό.π., σ. 196.
[87] Μουρέλος, ό.π., σ. 160.
[88] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 348.

Προσωρινή Κυβέρνησις, αδυνατούσα να κοινοποιήση απ' ευθείας την παρούσαν κήρυξιν του πολέμου εις τας Κυβερνήσεις της Βουλγαρίας και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, εξαιτείται παρά των Συμμάχων Κυβερνήσεων, όπως, ευαρεστούμεναι, την διαβιβάσωσιν αυταίς, εξ ονόματός της, δι' ων μέσων διαθέτουσι».[89]

Στην πραγματικότητα βέβαια επρόκειτο για μια απόφαση άνευ ουσίας, καθώς τη συγκεκριμένη στιγμή τα ελληνικά στρατεύματα θα μπορούσαν, σε περίπτωση ανάγκης, να αναλάβουν δράση εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών μόνο μαζί με τις στρατιωτικές δυνάμεις των Συμμάχων. Και αυτό γιατί ανάμεσα στους Βουλγάρους και τα ελληνικά στρατεύματα βρίσκονταν τα συμμαχικά. Έπειτα, τη δεδομένη στιγμή η Προσωρινή Κυβέρνηση δεν είχε συγκροτήσει στρατιωτικές δυνάμεις ικανές για τη διεξαγωγή μιας τέτοιας πολεμικής επιχείρησης. Αποτελούσε δε και ένδειξη πολιτικής ανευθυνότητας καθώς, όντας πολεμικά απροετοίμαστη, σε μια ενδεχόμενη βουλγαρική επίθεση με την υποστήριξη των Γερμανών, η Ελλάδα του Βενιζέλου θα βρισκόταν εκτεθειμένη, καθώς θα θεωρούνταν εχθρικό έδαφος, τη στιγμή που η Παλαιά Ελλάδα θα παρέμενε ουδέτερη. Ήταν ξεκάθαρο πως μια τέτοια απόφαση αποσκοπούσε απλώς στο να πειστούν να την αναγνωρίσουν οι Σύμμαχοι, κάτι που δεν έγινε.[90]

[89] Χιονίδης, ό.π.,σ. 68-69.
[90] Richter, ό.π., σ. 102-103.

Β. Δεύτερη φάση (Ιανουάριος – Ιούνιος 1917)

2.2.1. Η διάσκεψη της Ρώμης

Στις 24 Νοεμβρίου/7 Δεκεμβρίου ο Lloyd George αντικατέστησε τον Asquith στη θέση του πρωθυπουργού της Βρετανίας. Στη Γαλλία, στις 2/15 Δεκεμβρίου ο Briand, ξεπερνώντας μία έντονη κυβερνητική κρίση που προκάλεσε η αντιπαράθεσή του με τους Ριζοσπάστες, προέβαινε σε ριζικό ανασχηματισμό της κυβέρνησής του.

Γαλλία και Βρετανία συμφώνησαν να συναντηθούν στη Ρώμη με την ιταλική κυβέρνηση και τους διοικητές του μετώπου της Θεσσαλονίκης προκειμένου να ρυθμιστούν τα εκκρεμή ζητήματα στα διάφορα στρατιωτικά μέτωπα, ανάμεσα στα οποία ήταν και το μακεδονικό.[91]

Στις 24 Δεκεμβρίου/5 Ιανουαρίου 1917 άρχισαν στη Ρώμη οι εργασίες της τριμερούς διάσκεψης με τη συμμετοχή του Βρετανού πρωθυπουργού Lloyd George, του Αρχηγού του Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου, William Robertson, και του Γραμματέα του υπουργικού συμβουλίου, Maurice Hankey. Τη Γαλλία εκπροσώπησαν ο Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών Briand και ο υπουργός Στρατιωτικών, Στρατηγός Hubert Lyautey. Τους υποδέχτηκε ο Ιταλός υπουργός Εξωτερικών Sonnino, ενώ έλαβαν σε αυτή μέρος ο Sarrail, καθώς και ο διπλωματικός αντιπρόσωπος της Ρωσίας στη Ρώμη.[92] Στη συνάντηση αυτή επιβεβαιώθηκε η διαφωνία των Συμμάχων για το ελληνικό ζήτημα.

Η Γαλλία υποστήριξε την ιδέα να εισβάλλει ο συμμαχικός στρατός στη Θεσσαλία, η οποία μέχρι τότε αποτελούσε ουδέτερη ζώνη, χωρίς τη συμμετοχή του στρατού της Εθνικής Άμυνας.[93] Αντιμετώπισε όμως την άρνηση της Βρετανίας που φοβήθηκε νέες περιπλοκές, καθώς θα εξήγειρε την κοινή γνώμη των ουδέτερων χωρών, ιδίως των Η.Π.Α. Η Ιταλία ζήτησε και πήρε την διαβεβαίωση από τον Lloyd George και τον Briand πως οι βενιζελικοί δεν θα καταλάμβαναν τα εδάφη που θα εγκατέλειπε ο βασιλικός στρατός, αλλά εξαιρέθηκαν τα νησιά.

Τελικά, οι Σύμμαχοι αποφάσισαν στις 26 Δεκεμβρίου 1916/8 Ιανουαρίου 1917 να επιδώσουν τελεσίγραφο στην Κυβέρνηση των Αθηνών, με το οποίο ζητούσαν να μεταφέρει το πολεμικό υλικό και τα στρατεύματά της στην Πελοπόννησο και έδωσαν

---

[91] Richter, ό.π.,σ. 106.
[92] *Το Φως*, 25 Δεκεμβρίου 1916, ΑρΦ 943.
[93] Ιουλία Κανδήλα, «Η είσοδος του γαλλικού στρατού στη Λάρισα το 1917 και η "μάχη της σημαίας"» στο *Η Θεσσαλία του 1917*, Διαθεσσαλικές εκδηλώσεις (2017), Νίκη Εκδοτική Α.Ε., Αθήνα 2019, σ. 37-38.

προθεσμία 15 ημερών. Οι Δυνάμεις δήλωσαν πως θα άρουν τον αποκλεισμό, όταν οι ειδικοί τους απεσταλμένοι έδιναν ικανοποιητικές εγγυήσεις πλήρους εκτέλεσης των όρων του τελεσίγραφου.[94]Αφετέρου δεσμεύτηκαν να σεβαστούν την ουδετερότητα της ελληνικής απόφασης και να μην επιτρέψουν στην Προσωρινή Κυβέρνηση να επωφεληθεί από την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο.[95]

Η εφημερίδα *Ελλάς* αναδημοσίευσε πληροφορίες της εφημερίδας *Σκριπ* ότι στο Συνέδριο της Ρώμης ο Βρετανός Πρωθυπουργός Lloyd George επέμενε να κηρυχθεί αμέσως ο πόλεμος κατά του Αθηναϊκού Κράτους, τονίζοντας πως η Entente ουδεμία εμπιστοσύνη δεν μπορεί να έχει πια στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Προσφέρθηκε μάλιστα να αναλάβει η Βρετανία όλο το βάρος του πολέμου, μεταφέροντας αμέσως 70.000 στρατιώτες μέσω Μάλτας.[96]

Παρά τις αυστηρές αποφάσεις που πήραν απέναντι στην Κυβέρνηση των Αθηνών, κατά βάθος όλοι ήθελαν για την ώρα να αποφύγουν την ανοικτή ρήξη μαζί της. Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, παρόλο που θεωρούνταν καλύτερη, αναγνωρίστηκε μόνο «μερικώς».[97] Στα παρασκήνια της διάσκεψης ενθαρρυντική υπήρξε για το κίνημα της Θεσσαλονίκης η δήλωση του Lloyd George στον Αλεξανδρή πως η παρελκυστική στάση της Ιταλίας, που δεν ανήκε στις Προστάτιδες Δυνάμεις της Ελλάδας, δεν αποτελούσε πρόβλημα, καθώς ήταν αρκετό το ενδιαφέρον και η υποστήριξη της Βρετανίας και Γαλλίας.[98]

2.2.2. Οι διπλωματικές ενέργειες της Προσωρινής Κυβέρνησης τους δύο πρώτους μήνες του 1917 και η στάση των Συμμάχων

Στις 28 Δεκεμβρίου 1916/9 Ιανουαρίου 1917 ο Αλέξανδρος Διομήδης εξέφρασε στον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Poincaré την απογοήτευση της Προσωρινής Κυβέρνησης για τη στάση των Συμμάχων για να λάβει τη διαβεβαίωση των φιλικών αισθημάτων της Γαλλίας «όχι μόνον εκ συμπαθείας, αλλά και μονιμωτέρου γαλλικού συμφέροντος».[99] Την επόμενη μέρα ο Briand, που στο μεταξύ επέστρεψε στο Παρίσι από τη Ρώμη, δικαιολόγησε στον Διομήδη τη χλιαρή στάση των Συμμάχων απέναντι στη βενιζελική κυβέρνηση ως εξής: «είμαστε μια τετράδα και οφείλουμε να

[94] Βεντήρης, ό.π., σ. 301.
[95] Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο ~Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 08~48
[96] *Ελλάς*, 1 Ιανουαρίου 1917, ΑρΦ 597.
[97] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 333.
[98] Μουρέλος, ό.π., σ. 161.
[99] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*., σ. 349.

αναζητούμε τη μέση οδό», υπονοώντας τις συμμαχικές υποχωρήσεις έναντι των αξιώσεων της Ιταλίας.[100] Τον διαβεβαίωσε όμως πως η λύση του ελληνικού ζητήματος ακολουθούσε τη γραμμή που είχε χαράξει η επαναστατική κυβέρνηση και όδευε προς το τέλος.[101]

Ο Διομήδης σε νέα συνάντησή του με τον Briand στις 4/17 Ιανουαρίου, εξέφρασε τη θέση του Βενιζέλου υπέρ της απομάκρυνσης του Κωνσταντίνου που «τελούσε υπό την επιρροή της γερμανικής πολιτικής» και την προτίμησή του ανάρρησης στο θρόνο «γόνου του βασιλεύοντος εν Αγγλία οίκου» ή έστω του δεκάχρονου γιου του πρίγκηπα Γεωργίου, του Παύλου. Ο Briand του απάντησε ότι όσο εκκρεμούσε το συμμαχικό τελεσίγραφο κάθε συζήτηση του καθεστωτικού ζητήματος ήταν πρόωρη καθώς και άκαιρη οποιαδήποτε επέκταση του βενιζελικού κράτους.[102]

Έχοντας την πεποίθηση ότι η Βρετανία θα μπορούσε να συμβάλει τα μέγιστα στην επίλυση του ελληνικού ζητήματος ο Διομήδης επισκέφτηκε το Λονδίνο στις 18/31 Ιανουαρίου 1917 όπου κατά τον ενάμιση μήνα της παραμονής του προώθησε τις βενιζελικές θέσεις με σειρά επαφών και συνεργαζόμενος χωριστά με τον πρεσβευτή Γεννάδιο και τον γενικό πρόξενο Σταυρίδη. Την ίδια περίοδο μια σειρά γεγονότων όπως η καλή τροπή στο δυτικό μέτωπο, η στασιμότητα του ρουμανικού μετώπου και οι βρετανικές επιτυχίες στη Μεσοποταμία[103] είχαν αναζωπυρώσει τον ενδιαφέρον των Βρετανών για την ανατολική Μεσόγειο, οι οποίοι φοβούμενοι μια πιθανή κάθοδο των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη ή μια επέμβαση των Ιταλών στη Μικρά Ασία, έβλεπαν θετικά την ιδέα μιας ισχυρής Ελλάδας που θα αύξανε την επιρροή τους σε αυτή την περιοχή. Οι βενιζελικές θέσεις, που συνέπιπταν απόλυτα με τις βρετανικές βλέψεις, άρχισαν να γίνονται γνωστές στην κοινή γνώμη με τη συμβολή του βρετανικού τύπου.

Η Ιταλία αναμφίβολα έθετε τα μεγαλύτερα εμπόδια στα σχέδια του Βενιζέλου. Οι Ιταλοί ιμπεριαλιστές που είχαν βλέψεις στη Μικρά Ασία και την Ήπειρο και επέμεναν στην αποστρατικοποίηση της Κέρκυρας και στη δημιουργία ναυτικής βάσης στα Δωδεκάνησα, ήθελαν τη σύναψη ειρήνης με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες και έβλεπαν με συμπάθεια τη θέληση του Κωνσταντίνου να παραμείνει η Ελλάδα ουδέτερη. Ήταν αντίθετοι επομένως στην άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και στην είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο.[104]

---

[100] Στο ίδιο.
[101] Μουρέλος, ό.π., σ. 162.
[102] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 350.
[103] Το Φως, 18 Φεβρουαρίου 1917, ΑρΦ 993.
[104] Μουρέλος, ό.π., σ. 162.

Ο Α. Αλεξανδρής σε επιστολή που έστειλε από τη Ρώμη στις 17 Φεβρουαρίου στον Ν. Πολίτη ανέφερε ότι ο Sonnino εξακολουθεί να δείχνει εμπιστοσύνη στον βασιλιά και την ελληνική κυβέρνηση και να θεωρεί το κίνημα της Θεσσαλονίκης μειοψηφία.[105]
Ο Sonnino συμβούλευσε τον βασιλιά να υπακούσει το ταχύτερο δυνατό στο συμμαχικό τελεσίγραφο, προκειμένου να αποφευχθεί επέμβαση των αγγλογάλλων στη νότια Ελλάδα. Ταυτόχρονα, υπήρχαν έντονες φήμες στη Θεσσαλονίκη πως ο Κωνσταντίνος συμφώνησε με τον Ιταλό πρέσβη στην Αθήνα να προβεί σε σημαντικές παραχωρήσεις στην Ήπειρο και τα Δωδεκάνησα με αντάλλαγμα η Ιταλία να υποσχεθεί την παραμονή της δυναστείας των Γκλύξμπουργκ στον ελληνικό θρόνο. Ο Αλεξανδρής στη Ρώμη εξακολουθούσε να βρίσκεται σε απομόνωση. Την ίδια περίοδο η Ιταλία ίδρυσε εμπορικό επιμελητήριο στη Θεσσαλονίκη και ανέπτυξε επικοινωνία με την εβραϊκή κοινότητα της πόλης εξαπλώνοντας έτσι την οικονομική της επιρροή στην περιοχή.[106]
Η Γαλλία εξακολουθούσε να αρνείται να παραχωρήσει το στόλο στους βενιζελικούς, εμποδίζοντας την περαιτέρω εξάπλωση του κινήματος. Η επιστράτευση που είχε προγραμματιστεί για την Κρήτη και τα νησιά, η οποία κατά τις εκτιμήσεις των Γάλλων ειδικών θα κινητοποιούσε έως 33.000, διαρκώς αναβαλλόταν ενώ καθυστέρηση υπήρχε και στο θέμα της οικονομικής ενίσχυσης, καθώς η Γαλλία αρνούνταν να χορηγήσει, χωρίς την έγκριση της Βρετανίας, το συμφωνηθέν ποσό των 11 εκατομμυρίων δραχμών.
Ο Ρωμάνος ζήτησε από τους Συμμάχους να τηρήσουν τις υποσχέσεις τους με δύο διαβήματα που απέστειλε στις 23 Ιανουαρίου/5 Φεβρουαρίου και 4/17 Φεβρουαρίου. Την άσκηση πιέσεων, έως και απειλητικών εκκλήσεων στο Παρίσι και το Λονδίνο, ανέλαβαν ο Βενιζέλος και ο Πολίτης από τη Θεσσαλονίκη και ο Γεννάδιος, σε συνεργασία με τον Διομήδη, που λειτουργούσε ως έκτακτος απεσταλμένος του πρωθυπουργού στις δύο πρωτεύουσες.[107] Σε άρθρο της η εφημερίδα *Το Φως* δημοσίευσε ομιλία του Διομήδη στο Λονδίνο σε ενθουσιώδη συγκέντρωση του Αγγλοελληνικού συνδέσμου στην οποία τόνισε τους λόγους που κατά τον Βενιζέλο επέβαλαν να συμμετάσχει η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Entenne καθώς και τη βεβαιότητά του για την τελική της νίκη.[108]

[105] Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 149 ~ 004.
[106] Μουρέλος, σ. 163.
[107] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 357.
[108] *Το Φως*, 11 Φεβρουαρίου 1917, ΑρΦ 987.

Στις αρχές Μαρτίου είχε δοθεί μόνο το ποσό των 1.134.000 δραχμών, κυρίως λόγω της γραφειοκρατίας του βρετανικού Υπουργείου Οικονομικών. Η βρετανική κυβέρνηση εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει αρνητικά τη δημιουργία επιθετικού μετώπου στη Μακεδονία με την αύξηση των δυνάμεων του Sarrail και δεν έβρισκε τον λόγο να ενισχύσει με χρήματα και υλικό την Προσωρινή Κυβέρνηση τη στιγμή που και η κατάσταση του ναυτικού της ήταν σοβαρή.[109]

Η αναβολή της επιστράτευσης και η αδυναμία των Συμμάχων να συντονίσουν τις ενέργειές τους πάνω σε ζητήματα που είχαν συμφωνήσει, ενέτεινε την ανυπομονησία του Βενιζέλου. Σε επιστολή του στον Δούκα στις 2/15 Φεβρουαρίου ανέφερε χαρακτηριστικά την άμεση ανάγκη οργάνωσης του στρατού της Εθνικής Άμυνας προκειμένου να συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό της Τριπλής Συμμαχίας θέτοντας σε δεύτερη μοίρα το αίτημα της έξωσης του βασιλιά Κωνσταντίνου, εφόσον αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από τους συμμάχους αμιγώς ελληνικό ή και βενιζελικό ζήτημα.[110]

Η κατάσταση επιδεινώθηκε στα τέλη Μαρτίου, καθώς η Προσωρινή Κυβέρνηση αδυνατούσε να πληρώσει το μισθό των στρατιωτών. Ο Βενιζέλος έφτασε στο σημείο να απειλήσει πως θα διαλύσει τον στρατό του, αν μέχρι τις 5/18 Απριλίου, που είχε προγραμματίσει την επιστράτευση, δεν λάμβανε την απαραίτητη οικονομική βοήθεια.[111]

2.2.3. Τρία διεθνή γεγονότα, καθοριστικά για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα

Παρά τις δυσκολίες, τρία διεθνή γεγονότα επέδρασαν προς όφελος του Βενιζέλου και προδίκασαν την έκβαση των πραγμάτων με την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου: η ανατροπή του Τσάρου Νικολάου Β΄ στη Ρωσία, ο οποίος συχνά έπαιζε ανασταλτικό ρόλο, η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο και κυρίως η πτώση του Briand στη Γαλλία, του οποίου η μετριοπάθεια συγκρατούσε συχνά τους Γάλλους αδιάλλακτους. Σε αυτά προστέθηκε και το γεγονός ότι την άνοιξη του 1917 οι Σύμμαχοι ήθελαν την Ελλάδα ενωμένη στο πλευρό τους για να καλύψουν τις πολιτικές και στρατιωτικές τους ανάγκες, κάτι που ήταν απίθανο να συμβεί όσο παρέμενε ο Κωνσταντίνος βασιλιάς.[112]

2.2.4. Η επανάσταση στη Ρωσία

[109] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 43.
[110] Μουσείο Μπενάκη~Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου ~ Φάκελος 035~093
[111] Leon,, ό.π., σ. 462.
[112] Γεώργιος Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, σ. 26.

Η επανάσταση στη Ρωσία τον Φεβρουάριο του 1917 ανάγκασε τον Τσάρο Νικόλαο Β΄ να παραιτηθεί από τον θρόνο του, είδηση που έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Ο Νικόλαος Β΄, ξάδερφος εξ αίματος και φίλος του Κωνσταντίνου, τον είχε υποστηρίξει πολλές φορές στο παρελθόν, κάτι που έπαιζε ανασταλτικό ρόλο στον χειρισμό της εσωτερικής κρίσης από μέρους του Βενιζέλου.

Η νέα κυβέρνηση Kerensky δεσμεύτηκε μεν να συνεχίσει την πολιτική του προκατόχου της, ήταν γεγονός όμως ότι με την πτώση της δυναστείας των Ρωμανώφ και την ενίσχυση των δημοκρατικών δυνάμεων στην Ευρώπη αποδυναμωνόταν η θέση του Κωνσταντίνου και ενισχυόταν αυτή του Βενιζέλου, ενθαρρύνοντας τον τελευταίο στην εκθρόνιση του πρώτου. Ο νέος υπουργός Εξωτερικών Milioukoff διαβεβαίωσε τον Κακλαμάνο στην Πετρούπολη την πρόθεση της κυβέρνησής του να στείλει σύντομα στη Θεσσαλονίκη διπλωματικό της αντιπρόσωπο. Ο Milioukoff ασπαζόταν μεν τις επεκτατικές βλέψεις του τσαρικού καθεστώτος, αντιμετωπίστηκε όμως δυναμικά τόσο από τον Kerensky όσο και από τον Tereschenko, υπουργό Οικονομικών και στη συνέχεια υπουργό Εξωτερικών, εχθρούς της ιμπεριαλιστικής πολιτικής.[113]

2.2.5. Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο

Στις 24 Μαρτίου/6 Απριλίου 1917 η Βουλή των Αντιπροσώπων των ΗΠΑ κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας, με αποτέλεσμα ο Κωνσταντίνος να χάσει το πιο σημαντικό στήριγμά του μεταξύ των κρατών που είχαν ως τότε τηρήσει στάση ουδετερότητας. Οι ελπίδες των βενιζελικών αναπτερώθηκαν, καθώς μέχρι τότε η κυβέρνηση Wilson, μένοντας πιστή στην ουδετερότητα, εμπόδιζε τη στρατολόγηση εθελοντών για το Μακεδονικό μέτωπο ενώ και η κοινή γνώμη, επηρεασμένη από τις εκκλήσεις του Κωνσταντίνου και τη γερμανική προπαγάνδα, αδιαφορούσε για την ελληνική υπόθεση.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση προσπάθησε, ανεπιτυχώς όμως, να πετύχει την αναγνώρισή της από τις ΗΠΑ. Σε τηλεγράφημά του στις 21 Απριλίου / 4 Μάϊου ο Ι. Γεννάδιος μετέφερε δήλωση του Πρεσβευτή της Αμερικής ότι η αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης εξαρτάται από πολλαπλά ζητήματα που απασχολούν την κυβέρνησή του.[114]

Επίσης, οι προσπάθειες των βενιζελικών απεσταλμένων στις ΗΠΑ Καφαντάρη και Αραβαντινού να στρατολογήσουν Έλληνες εθελοντές στον αμερικανικό στρατό για την

[113] Μουρέλος, ό.π., σ. 165.
[114] Μουσείο Μπενάκη~Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 149~066

αντιμετώπιση της αδιάκριτης δράσης των γερμανικών υποβρυχίων στον Ατλαντικό, που σύμφωνα με εκτιμήσεις θα έφθαναν τους 10.000 άνδρες, απέτυχαν, παρόλο που η αμερικανική κοινή γνώμη άρχιζε να αντιμετωπίζει το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας με μεγαλύτερη συμπάθεια. Στην εφημερίδα *Το Φως* δημοσιεύτηκαν δηλώσεις του Αμερικανού Πρύτανη Μπώλτερ προς τον Αραβαντινό, ο οποίος, με αφορμή τον μεγαλοπρεπή εορτασμό της εθνικής επετείου στις ΗΠΑ, εξέφρασε το θαυμασμό και τη στήριξή του στον Βενιζέλο.[115] Οι Έλληνες της Νέας Υόρκης συνέταξαν ψήφισμα με το οποίο κήρυσσαν έκπτωτο τον Κωνσταντίνο και δήλωναν την αμέριστη στήριξή τους υπέρ των ΗΠΑ.[116]

Οι εξελίξεις αυτές έπεισαν τον Αραβαντινό να προτείνει την άσκηση εντονότερης πίεσης για την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, ακόμη και την εγκατάσταση δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα. Ο Βενιζέλος όμως, μπροστά στον κίνδυνο να χάσει την υποστήριξη των Συμμάχων, που δεν θα δεχόταν ένα νέο δημοκρατικό κράτος στην Ευρώπη, και υποκύπτοντας στις γαλλικές πιέσεις να επιδείξει μετριοπάθεια, ζήτησε οι αιτιάσεις να περιοριστούν στο ότι ο βασιλιάς παραβιάζει το ελληνικό σύνταγμα.[117]

2.2.6. Η κυβερνητική αλλαγή στη Γαλλία

Εκείνο όμως που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα ήταν η παραίτηση στις αρχές Μαρτίου της κυβέρνησης Briand, εν μέσω οικονομικής κρίσης. Στις 7/20 Μαρτίου πρωθυπουργός ανέλαβε ο εβδομηνταπεντάχρονος Ribot και υπουργός Στρατιωτικών ο φιλέλληνας και μαθηματικός Painlevé, ένθερμος υποστηρικτής του Sarrail. Ο Ribot αδιαφορούσε ακόμη περισσότερο από τον Briand για την τύχη της μοναρχίας στην Ελλάδα και επηρεάστηκε από την γαλλική κοινή γνώμη που την εποχή εκείνη διέκειτο εχθρικά απέναντι στον Κωνσταντίνο, καθώς κυριαρχούσε στο Παρίσι η άποψη πως αυτός βρισκόταν σε στενή επαφή με τον Αυτοκράτορα της Γερμανίας Γουλιέλμο Β΄.[118]

Η Γαλλία υιοθέτησε μια πιο δραστήρια και συντονισμένη πολιτική απέναντι στην Ελλάδα. Κρατώντας τις ισορροπίες με τη Βρετανία, που αντιδρούσε σε ακραίες ενέργειες, κινήθηκε προσεκτικά ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα τον Βενιζέλο να επεκτείνει τον

[115] *Το Φως*, 12 Μαΐου 1917, ΑρΦ. 1073.
[116] Το Φως, 15 Μαΐου 1917, ΑρΦ. 1076.
[117] Μουρέλος, ό.π., σ. 166.
[118] Richter, ό.π., σ. 113.

έλεγχό του ακόμη και στα Επτάνησα και τη Θεσσαλία που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Κυβέρνησης των Αθηνών.[119]

2.2.7. Οι δύο επιστολές του Διομήδη

Επιστρέφοντας από το Λονδίνο στο Παρίσι και επωφελούμενος από το ευνοϊκότερο κλίμα, ο Διομήδης έγραψε στον Βενιζέλο δύο σημαντικές επιστολές που θα συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση της μετέπειτα εξωτερικής πολιτικής του.[120]

Στην πρώτη επιστολή, στις 23 Μαρτίου, ανέφερε πως οι εντυπώσεις του από το Λονδίνο ναι μεν επέτρεπαν αισιοδοξία, το ελληνικό όμως ζήτημα εξακολουθούσε να είναι για τους Συμμάχους «μικρόν και επουσιώδες» και ότι η τύχη του εξαρτώνταν κυρίως από την πολεμική συνδρομή της Ελλάδος προς τους Συμμάχους, τονίζοντας επιγραμματικά στον Βενιζέλο πως « (…) σήμερον υπερ ποτε χρειαζόμεθα, και δια να ζήσωμεν ακόμη, απτάς να δώσωμεν αποδείξεις ότι έχομεν και ημεις δύναμιν».[121]

Στη δεύτερη επιστολή, ακόμη πιο σημαντική, που έστειλε στις 27 Μαρτίου, πρότεινε την επέκταση του βενιζελικού κινήματος στη Θεσσαλία και τα νησιά, καθώς εκτιμούσε πως η Βρετανία και η Γαλλία δεν θα προέβαλαν εμπόδια, αρκεί το αποτέλεσμα να ευθυγραμμιζόταν με τα δικά τους συμφέροντα.[122] Εξάλλου, όπως επεσήμανε: «ουδέποτε δια την επέκτασιν του κινήματος θα επιτύχωμεν εκ των προτέρων έγκρισιν ή καν σύστασιν των κυβερνήσεων (…). Οι κυβερνώντες λέγουν ότι δεν πρέπει να τους πολυερωτώμεν. Πρέπει να δημιουργήσωμεν τετελεσμένον γεγονός, απέναντι του οποίου να ευρεθούν αι κυβερνήσεις».[123]

Ο Βενιζέλος, παρά την απομόνωσή του στη Θεσσαλονίκη, δέχτηκε τις τολμηρές εισηγήσεις του Διομήδη, κρίνοντας πως οι διεθνείς συγκυρίες ήταν ευνοϊκές. Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο καθιστούσε πιο πιθανή την τελική επικράτηση των Συμμάχων και η πτώση του τσαρικού καθεστώτος στη Ρωσία ευνοούσε τις ελληνικές επεκτατικές βλέψεις στην Μικρά Ασία. Η συγκυρία επέβαλε τη δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων με την επέκταση της επικράτειας της Προσωρινής Κυβέρνησης.[124] Ήταν, εξάλλου, σαφές πως μόνο με την εδαφική επέκταση του κινήματος ο Βενιζέλος θα κατόρθωνε να συγκροτήσει μεγάλη στρατιωτική δύναμη.[125]

---

[119] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 43.
[120] Πετσάλης – Διομήδης, Ο Βενιζέλος, σ.354.
[121] Α.Υ.Ε.: Αποστολή Διομήδους ….: Διομήδης προς Βενιζέλο χ.α. της 23.3.17.
[122] Μουρέλος, ό.π., σ. 166.
[123] Α.Υ.Ε.: Αποστολή Διομήδους ….: Διομήδης προς Βενιζέλο χ.α. της 27.3.17.
[124] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 355.
[125] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 28.

2.2.8. Νέες περιοχές περνούν υπό τον έλεγχο της Προσωρινής Κυβέρνησης

Τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο η Ζάκυνθος, το Μεσολόγγι και η Ναύπακτος προσχώρησαν στο κίνημα, ενώ οι Λευκαδίτες ζήτησαν τοπική αυτονομία ή την κατάληψη του νησιού τους από τον συμμαχικό στρατό.

Η Γαλλία δέχθηκε την προσχώρηση της Ζακύνθου, θεωρώντας πως δεν ήταν αναγκαία μια παρέμβαση των Συμμάχων, αφού οι αρχές στο νησί ανατράπηκαν από μια αυθόρμητη εξέγερση του λαού. Ο Ρωμάνος πήρε τη διαβεβαίωση από τον υπουργό Ναυτικών ναύαρχο Lacaze στο Παρίσι πως η Γαλλία «θα έκανε τα στραβά μάτια» στην περίπτωση που βενιζελικές δυνάμεις ενίσχυαν στα Επτάνησα το λαϊκό αίσθημα κατά των βασιλικών αρχών.

Ανάλογα ενθαρρυντική ήταν η στάση της Βρετανίας. Στις 23 Μαρτίου/5 Απριλίου βενιζελικές δυνάμεις έφτασαν στη Ζάκυνθο, τρεις μέρες αργότερα στην Κεφαλλονιά και στη συνέχεια στην Ιθάκη και στις 15/28 Μαΐου στη Λευκάδα.[126] Τέλη Μαρτίου – αρχές Απριλίου είχαν καταληφθεί με τον ίδιο τρόπο το Άγιο Όρος και η Σκόπελος.[127] Στις 20 Μαΐου στην κεντρική πλατεία του Αργοστολίου έγινε η ορκωμοσία του στρατού της Επτανήσου.[128] Ο Αλ. Παπαναστασίου ορίστηκε εκπρόσωπος της Προσωρινής Κυβέρνησης στο Ιόνιο, και στις 26 Μαΐου/10 Ιουνίου κατέλαβε και την Πρέβεζα πριν προλάβουν να την καταλάβουν οι Ιταλοί.[129]

2.2.9. Η συμμαχική Διάσκεψη της Μωριέννης και ο απόηχός της

Στις 7-8/20-21 Απριλίου 1917 πραγματοποιήθηκε συμμαχική διάσκεψη στον Άγιο Ιωάννη της Μωριέννης (Saint Jean de Maurienne) με τη συμμετοχή των ηγετών Βρετανίας, Γαλλίας και Ιταλίας. Κύριο μέλημα των κυβερνήσεων Βρετανίας και Γαλλίας ήταν να δώσουν τέλος στο ελληνικό ζήτημα, οδηγώντας σε εκθρόνιση τον Κωνσταντίνο, επέμβαση στη Θεσσαλία και, πιθανώς στην Αττική, και επίταξη της σοδειάς του θεσσαλικού κάμπου.

Προκειμένου να καμφθούν οι αντιρρήσεις της Ιταλίας για τα νέα μέτρα που ουσιαστικά θα οδηγούσαν στην επιστροφή του Βενιζέλου στην εξουσία και να δεχθεί αυτή την προηγούμενη μυστική αγγλογαλλική Συμφωνία Sykes–Picot, που καθόριζε τις σφαίρες επιρροής των δύο χωρών στην Εγγύς Ανατολή, η Βρετανία και η Γαλλία συμφώνησαν

[126] *Το Φως*, 16 Μαΐου 1917, ΑρΦ. 1077.
[127] Μουρέλος, ό.π., σ. 167.
[128] *Το Φως*, 20 Μαΐου 1917, ΑρΦ. 1081.
[129] Μαυρογορδάτος, ό.π., σ. 109.

να δοθεί στην Ιταλία, μετά τον πόλεμο, η νοτιοδυτική Μικρά Ασία (Ικόνιο, Σμύρνη). Έτσι η Ιταλία φάνηκε περισσότερο υποχωρητική στο θέμα εκθρόνισης του Κωνσταντίνου, αλλά μόνο σε περίπτωση νέων διωγμών των βενιζελικών στην Αθήνα. Εξακολούθησε όμως να επιμένει στη μη εγκαθίδρυση αβασίλευτης δημοκρατίας, παρά τις επιθυμίες των Γάλλων και του Βενιζέλου.

Τελικά, η συμμαχική εισβολή στη Θεσσαλία και η επίταξη της σοδειάς δημητριακών του θεσσαλικού κάμπου που επιθυμούσε ο Sarrail αποφασίστηκε να αναβληθεί για μετά τη σχεδιαζόμενη από τον ίδιο εαρινή επίθεση κατά των Βουλγάρων.[130] Επίσης, υπό την πίεση του Sonnino, αποφασίστηκε να γίνει σεβαστό το ελληνικό Σύνταγμα, ο θρόνος να μεταβιβαστεί σε έναν από τους γιους του Κωνσταντίνου, να κατασταλεί κάθε προπαγάνδα υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος και να αποφευχθούν οι προκλήσεις από τους Συμμάχους.[131]

Οι αποφάσεις της διάσκεψης θορύβησαν τη Ρωσία που δεν είχε προσκληθεί. Ο Milioukoff εξέφρασε τον προβληματισμό του για την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου στα Βαλκάνια, περιοχή που ενδιέφερε άμεσα τη Ρωσία, καθώς σύμφωνα με τις αγγλογαλλικές διαβεβαιώσεις, ήδη από τον Απρίλιο του 1915, η περιοχή των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα περνούσε στη δική της ζώνη επιρροής. Μπροστά στον κίνδυνο να παρακαμφθεί από τους Συμμάχους, επέμενε σε μια ενιαία συμμαχική δράση στο ελληνικό πρόβλημα, ελπίζοντας ότι με την παρέμβαση της Γαλλίας θα μετριαζόταν οι επεκτατικές βλέψεις του Βενιζέλου.[132]

Ο Βενιζέλος, όταν πληροφορήθηκε την πρόθεση των Συμμάχων να επέμβουν στη Θεσσαλία και πιθανώς και στην Αττική, προσφέρθηκε να συμμετάσχει στρατιωτικά σε αυτές τις επιχειρήσεις, καθώς θεωρούσε πως μια επέκταση του κινήματός του στη Θεσσαλία θα ενίσχυε τον στρατό της Εθνικής Άμυνας, θα του έδινε τη δυνατότητα να εξαπλωθεί στην Αιτωλοακαρνανία και να ελέγχει τη θεσσαλική σοδειά. Τα σχέδια του όμως ναυάγησαν μετά την αντίδραση των αγγλογάλλων.[133]

Την ίδια περίοδο οι διεθνείς εξελίξεις έδωσαν την ευκαιρία στον Βενιζέλο να χτυπήσει την δυναστεία, χωρίς όμως να στραφεί εναντίον του θεσμού της μοναρχίας. Ωστόσο, οι φωνές κατά της βασιλείας και υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας δυνάμωναν

[130] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 44.
[131] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 32.
[132] Μουρέλος, ό.π., σ. 168.
[133] Στο ίδιο, σ. 169.

ολοένα και περισσότερο. Σε αυτό έπαιξε ρόλο και η ενεργοποίηση του προπαγανδιστικού μηχανισμού εναντίον του Κωνσταντίνου.

Στις 21 Απριλίου ο Ρωμάνος έγραφε στον Ribot: «Υπάρχει μια ριζική αντίθεση ανάμεσα στο φιλελεύθερο σύστημα που αντιπροσωπεύεται από τον Βενιζέλο και τους οπαδούς του, και το απολυταρχικό σύστημα που εφαρμόζεται από τη βασιλική οικογένεια, από μια κλίκα αξιωματικών που εκπαιδεύτηκαν στο Βερολίνο και από πολιτικούς υποτελείς στη γερμανική κυβέρνηση. Επίκεντρο της διαμάχης αυτής είναι η δημοκρατική αναγέννηση του Ελληνισμού».[134] Ήταν φανερό πια ότι ο Βενιζέλος απέκλειε οποιαδήποτε περίπτωση συμφιλίωσής του με τον βασιλιά. Το *Φως* αναδημοσίευσε τηλεγράφημα του ανταποκριτή των *Ταϊμς* με δηλώσεις των Βενιζέλου, Κουντουριώτη και Πολίτη ότι αδυνατούσαν πια να συνδιαλλαγούν με τον Κωνσταντίνο, οι οποίες κατέκλυσαν όλο τον αγγλικό τύπο.[135]

Η Βρετανία θορυβημένη από τις δημοκρατικές τάσεις του Βενιζέλου, πιστή όμως στο θεσμό της βασιλείας, δήλωσε μέσω του υφυπουργού Εξωτερικών Hardigne ότι οι Δυνάμεις ήταν υποχρεωμένες σε περίπτωση εκκένωσης του θρόνου να βρουν ένα διάδοχο μονάρχη. Σε συνάντησή του με τον λόρδο Granville στη Θεσσαλονίκη ο Βενιζέλος ζήτησε να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος από το θρόνο και να φύγει από την Ελλάδα, για να σωθεί η δυναστεία. Αν το έκανε, θα μπορούσε να ανέλθει στο θρόνο ο μεγαλύτερος γιος του Γεώργιος, αν και ο ίδιος θα προτιμούσε έναν Άγγλο πρίγκιπα ή τον δευτερότοκο γιο του βασιλιά του Βελγίου. Αργότερα, κάτι τέτοιο θα ήταν ανέφικτο και θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί πιο σοβαρά το ενδεχόμενο να εγκαθιδρυθεί δημοκρατία.[136]

Η γαλλική κυβέρνηση, λιγότερο ανήσυχη, δήλωσε ότι δεν θα ήταν αντίθετη σε μια συνταγματική αλλαγή στην Ελλάδα, αν αυτή αποφασιζόταν από μια συντακτική συνέλευση. Πρόθεσή της ήταν μέσα από ουδέτερες δηλώσεις και επιδέξιους χειρισμούς να μη δυσαρεστήσει τη Βρετανία, τη στιγμή που και οι αντιρρήσεις της Ιταλίας είχαν καμφθεί..

Στη Θεσσαλονίκη οι πληροφορίες που έφταναν από την Μωριέννη δημιούργησαν την εντύπωση ότι επίκειται εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Συγκεκριμένα, ο Α. Αλεξανδρής από τη Ρώμη σε επιστολή που απέστειλε προς τον Ν. Πολίτη στις 27 Απριλίου του μετέφερε πληροφορίες από τη συνέντευξη στον Άγιο Ιωάννη της Μωριέννης των πρωθυπουργών της Γαλλίας, Αγγλίας και Ιταλίας σχετικά με τα ελληνικά πράγματα**.** Οι

[134] Στο ίδιο.
[135] *Το Φως*, 20 Μαΐου 1917, ΑρΦ. 1081.
[136] Richter, ό.π., σ.117.

συσκεφθέντες συμφώνησαν ότι ο βασιλιάς δεν εκτελεί το τελεσίγραφο, άρα ήρθη και η δική τους υποχρέωση να μην επιτρέψουν την επέκταση του κινήματος της Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, αφού ο στρατός της Βαλκανικής δεν είναι ασφαλισμένος από τα σύνορα του κωνσταντινιακού κράτους, ο στρατηγός Sarrail, για την ασφάλειά του, θα λάβει σκληρότερα μέτρα, εφόσον δεν έχουν χαρακτήρα πολιτικό ή εσωτερικής ανάμειξης, αλλά στρατιωτικής άμυνας. Ο Saraill μπορεί να μετατοπίσει την ουδέτερη ζώνη στη μεσημβρινή μεθόριο της Θεσσαλίας (Δομοκός) για να προφυλάξει από κάθε αιφνιδιασμό τον στρατό.[137]

Όμως οι στρατιωτικοί του κινήματος αντέδρασαν στην πιθανότητα ανόδου διαδόχου στο θρόνο, καθώς για αυτούς η ελληνική δημοκρατία, όπως την αντιλαμβάνονταν, έπρεπε να στηριχθεί στην εδαφική επέκταση του κινήματος σε περιοχές που θα καταλάμβανε ο βενιζελικός στρατός και όχι στη συμφιλίωση των δύο παρατάξεων.

Στις 23 Απριλίου/6 Μάϊου τα εργατικά συνδικάτα, με την υποστήριξη του δημοτικού συμβουλίου και της Λέσχης των Φιλελευθέρων της Θεσσαλονίκης, οργάνωσαν ογκώδες συλλαλητήριο στην πλατεία του Λευκού Πύργου. Τριάντα χιλιάδες πολίτες απαίτησαν την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και ζήτησαν από τις Δυνάμεις να διακόψουν τις σχέσεις τους με την Κυβέρνηση της Αθήνας.[138] Ο Βενιζέλος δεν πήρε θέση, καθώς εξαρχής είχε δεσμευτεί στην Entente ότι το κίνημα του δεν έχει αντιδυναστικό χαρακτήρα.

Σύμφωνα με τον Richter ο Βενιζέλος ισχυρίστηκε ενώπιον του Granville ότι δεν είχε απολύτως καμία σχέση με τη συγκέντρωση, ότι οι διαδηλωτές κινητοποιήθηκαν αυτοβούλως, για να τον εξαναγκάσουν να αναλάβει δράση και ότι επιθυμούσε την επανένωση της Ελλάδας με τον Κωνσταντίνο στο θρόνο. Την υποκρισία του όμως αποκαλύπτανδημοσιεύματα μιας βενιζελικής εφημερίδας στο Λονδίνο ότι «ο Βενιζέλος, ως σωτήρας της Ελλάδας, θα θεράπευε τη χώρα από τον καρκίνο της δυναστείας· η ανάρρωση θα έπρεπε να επιτευχθεί με «πρωσικές μεθόδους».[139]

Κατά τον Βίκτωρ Παπακοσμά ο Βενιζέλος χρησιμοποίησε τις συζητήσεις γύρω από τον εμφύλιο πόλεμο και την εγκαθίδρυση πολιτεύματος αβασίλευτης δημοκρατίας στην Ελλάδα προκειμένου να επισπεύσουν οι Σύμμαχοι την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και όχι γιατί επιθυμούσε ο ίδιος κάτι τέτοιο. Γι' αυτό και δεν ενίσχυσε το αυξανόμενο δημοκρατικό πνεύμα στους κόλπους του κινήματος. Δεν είναι τυχαίο που σε

[137] Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 149~039
[138] Μουρέλος, ό.π., σ. 171.
[139] Richter, ό.π., σ. 118.

ένα τηλεγράφημα προς το Foreign Office (Ιούνιος 1917) ο Granville δήλωνε: «ο ίδιος ο Βενιζέλος είναι, όπως ξέρετε, ο πιο νομοταγής και συντηρητικός επαναστάτης, πράγμα όμως που δεν συμβαίνει με πολλούς οπαδούς του».[140]

Παρόλο που η διάσκεψη της Μωριέννης άφησε ανεπίλυτο το ελληνικό πρόβλημα, οι μετέπειτα συζητήσεις του Βρετανού πρωθυπουργού Lloyd George και του Γάλλου ομολόγου του Ribot προλείαναν το έδαφος για πιο ουσιαστικές εξελίξεις. Η επιθυμία των Βρετανών στη φάση αυτή ήταν να μειώσουν σταδιακά τις στρατιωτικές τους δυνάμεις στο μακεδονικό μέτωπο, ώστε να περιορίσουν τις θαλάσσιες μεταφορές τους που δυσχεραίνονταν και κινδύνευαν από τον ανηλεή υποβρυχιακό πόλεμο που διεξήγαγε η Γερμανία. Η Γαλλία θα δεχόταν κάτι τέτοιο, αν η Βρετανία βοηθούσε στην επίλυση του ελληνικού προβλήματος και δεν πρόβαλε αντιρρήσεις στην εκθρόνιση του Κωνσταντίνου.

Μετά όμως τις συνεχιζόμενες βρετανικές αντιδράσεις στη λήψη πιο δυναμικών ενεργειών που ενδεχομένως θα κατέληγαν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του Κράτους των Αθηνών, το θέμα της εκθρόνισης του Κωνσταντίνου παρέμενε μετέωρο. Ο λόρδος Cecil επέμενε στην άσκηση μιας πιο μετριοπαθούς πολιτικής, για να μην επαναληφθούν τα λάθη του παρελθόντος, κυρίως όμως, γιατί φοβόταν πως οι Γάλλοι, εκμεταλλευόμενοι την κατάσταση στην Ελλάδα, θα επεδίωκαν την εγκαθίδρυση γαλλικού προτεκτοράτου στην περιοχή[141].

Στην Αθήνα σε μια ύστατη προσπάθεια να κατευνάσει τα πνεύματα, ειδικά των Βρετανών, ο Κωνσταντίνος στις 21 Απριλίου/4 Μάϊου αντικατέστησε την κυβέρνηση Λάμπρου με νέα κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη. Λίγο νωρίτερα είχε επιτρέψει και την επανακυκλοφορία των βενιζελικών εφημερίδων. Το πολιτικό σκηνικό στην πρωτεύουσα ήταν οξυμένο μετά τις φήμες που είχαν φτάσει για την εκθρόνιση. Ο Ζαΐμης εξέφρασε την ελπίδα πως ο Βενιζέλος θα συγκρατούσε τους οπαδούς του που αγωνίζονταν για την εγκαθίδρυση αβασίλευτης δημοκρατίας. Η κατάσταση όμως για τον βασιλιά ήταν πια πολύ δύσκολη.[142]

2.2.10. Γαλλοβρετανική συνάντηση κορυφής στο Παρίσι

[140] Βίκτορ Παπακοσμάς, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το ζήτημα του αβασίλευτου δημοκρατικού πολιτεύματος (1916-1920), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980, σσ.485,493.
[141] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 33.
[142] Μουρέλος, ό.π., σ. 171-172.

Σε νέα γαλλοβρετανική συνάντηση Κορυφής στο Παρίσι στις 21-22 Απριλίου/ 4-5 Μαΐου επικράτησαν οι γαλλικές απόψεις, παρά το γεγονός ότι η Βρετανία άμβλυνε τα σχέδια της Γαλλίας για επέμβαση. Αποφασίστηκε να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος, χωρίς στρατιωτική επέμβαση, αν αυτό ήταν δυνατό, και να εγκατασταθούν στρατιωτικά φυλάκια στη Θεσσαλία για τον έλεγχο της σοδειάς.

Η Θεσσαλία, ο σιτοβολώνας του ελληνικού κράτους εκείνη την εποχή, αποτέλεσε μήλο της έριδος για τον Κωνσταντίνο και τον Βενιζέλο που επιθυμούσαν να καρπωθούν τη νέα σοδειά σιτηρών για τη σίτιση του πληθυσμού της επικράτειάς τους. Το ίδιο όμως επιθυμούσαν οι Γάλλοι και ο Sarrail, για να εξασφαλίσουν τη διατροφή της Στρατιάς της Ανατολής.[143] Αυτός ήταν ο λόγος που οι Γάλλοι συνηγορούσαν στην επέκταση της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλία ενθαρρύνοντας της εκεί εξεγέρσεις όπως είχαν κάνει και στα Ιόνια νησιά.[144]

Η Βρετανία θα συμμετείχε συμβολικά στις επιχειρήσεις αποστέλλοντας 500 άνδρες, ενώ θα απείχε πλήρως ο βενιζελικός στρατός, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος εμφύλιας αιματοχυσίας.[145] Αν όμως ο Κωνσταντίνος αρνιόταν να παραιτηθεί, οι Σύμμαχοι για να τον αναγκάσουν να υποκύψει, θα επέβαλαν πλήρη αποκλεισμό ενώ στην περίπτωση που αντιστεκόταν με τον στρατό του στη Θεσσαλία, θα καταλάμβαναν τον Ισθμό της Κορίνθου.[146]

Η Γαλλία εμφανίστηκε διατεθειμένη να αντικαταστήσει τον Guillemin με έναν πιο ικανό διπλωματικό αντιπρόσωπο, προτείνοντας τον γερουσιαστή Charles Jonnart. Ο τελευταίος, πρώην υπουργός Εξωτερικών, διορίστηκε από τις Δυνάμεις ως ύπατος αρμοστής τους στην Ελλάδα, καταλαμβάνοντας υψηλότερη θέση στη διοικητική ιεραρχία ακόμη και από τον Saraill. Η Βρετανία δεσμεύτηκε να ανακαλέσει τον Elliot και να αναθέσει καθήκοντα πρέσβη στον επιτετραμμένο της.[147] Ζητήθηκε επίσης από τη Ρωσία και την Ιταλία να ανακαλέσουν τους πρεσβευτές τους και να αναγνωρίσουν τον Jonnart ύπατο αρμοστή των Δυνάμεων.[148]

2.2.11. Η αντίδραση του Βενιζέλου

[143] Ιουλία Κανδήλα, ό.π., σ. 38.
[144] Μαυρογορδάτος, ό.π.,σ. 109.
[145] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 360.
[146] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 44.
[147] Richter, ό.π., σ. 119-121.
[148] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 36.

Οι αποφάσεις της διάσκεψης στο Παρίσι σε συνδυασμό με τη διστακτικότητα της Βρετανίας και τις αντιδράσεις της Ιταλίας προκάλεσαν δυσαρέσκεια στη βενιζελική κυβέρνηση. Η αποστολή του Jonnart χαρακτηρίστηκε ως προσπάθεια των Συμμάχων να προσεγγίσουν τον Κωνσταντίνο. Ο Ρωμάνος ζήτησε από τον Γάλλο πρόεδρο Poincaré να συνεργαστούν στενά οι κυβερνήσεις τους για μια κοινή επέμβαση στη νότια Ελλάδα, να δοθεί νέα οικονομική ενίσχυση, ώστε να καλυφθούν οι στρατιωτικές ανάγκες του κινήματος, και να αναβληθεί η αποστολή του Jonnart. Ο Poincaré προσπάθησε να διασκεδάσει τους φόβους της Προσωρινής Κυβέρνησης ισχυριζόμενος πως δεν αποβλέπει σε προσέγγιση με τον Κωνσταντίνο και ότι θα στείλει τον Jonnart στην Αθήνα μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης της Θεσσαλίας.[149]

Ο Βενιζέλος απαντώντας στη βρετανική πρωτοβουλία να συμφιλιώσει τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις τόνισε πως η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου ήταν απαραίτητη, ζήτησε από τις Δυνάμεις να εγγυηθούν ότι η ανάμειξη του θρόνου στα πολιτικά πράγματα στο μέλλον θα ήταν περιορισμένη και εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για το κατά πόσο θα εξελισσόταν φυσιολογικά η άνοδος του Γεωργίου στο θρόνο. Σε τηλεγράφημά του στο Παρίσι επεσήμανε ότι η επέμβαση στη Θεσσαλία έπρεπε να γίνει άμεσα, προτείνοντας τη συμμετοχή σε αυτή της μεραρχίας του Αρχιπελάγους.[150] Έφτασε μάλιστα στο σημείο να απειλήσει ακόμη και με παραίτηση, αν οι δισταγμοί της Βρετανίας οδηγούσαν σε νέα αναβολή της επέμβασης στη Θεσσαλία και επομένως και της εκθρόνισης του Κωνσταντίνου.[151] Χαρακτηριστικό είναι το τηλεγράφημα που απέστειλε ο Billy από τη Θεσσαλονίκη στις 9/22 Μάϊου: «Η βρετανική κυβέρνηση πρέπει να αντιληφθεί τον κίνδυνο που παραμονεύει για τα συμμαχικά συμφέροντα σε περίπτωση που ο κ. Βενιζέλος φθάσει μέχρι απελπισίας».

Στις 11/24 Μάϊου ο Ribot απάντησε ότι ο Βενιζέλος δεν είχε κανένα λόγο να απωλέσει την εμπιστοσύνη του προς τους Συμμάχους. Σε τηλεγράφημά του από το Παρίσι στον Ν. Πολίτη ο Ρωμάνος προσπάθησε να καθησυχάσει τον Βενιζέλο τονίζοντας την υποστήριξη που παρείχε η Γαλλία: «Θεωρώ απαραίτητο να πειστεί η βρετανική κυβέρνηση με κάθε τρόπο, ώστε να ακολουθήσει την πολιτική της γαλλικής κυβέρνησης. Εδώ στο Παρίσι, όσο καιρό τουλάχιστον ο κ. Ribot βρίσκεται επικεφαλής των πραγμάτων και ο κ. Painlevé διευθύνει το υπουργείο Στρατιωτικών, έχουμε εξασφαλίσει τη μέγιστη

[149] Μουρέλος, ό.π., σ. 173.
[150] Στο ίδιο, σ. 173.
[151] Πετσάλης – Διομήδης, σ. 388.

δυνατή υποστήριξη. Ένα νέο διάβημα θα παραβίαζε ανοικτές για εμάς πόρτες».[152] Στο ίδιο τηλεγράφημα στις 10/23 Μάϊου ανέφερε επίσης ότι ο Διομήδης φρονεί πως η Γαλλία αναζητεί ευκαιρία να καταλάβει τη Θεσσαλία και συνιστά στον Βενιζέλο να έχει απευθείας συνομιλία με τον Γάλλο Πρωθυπουργό.[153]

Ήδη στις 24 Απριλίου/7 Μαΐου ο Α. Αλεξανδρής ενημέρωνε από τη Ρώμη τον Ν. Πολίτη σχετικά με τη στάση των ευρωπαϊκών χωρών απέναντι στην Προσωρινή Κυβέρνηση. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι υπάρχουν θετικές πληροφορίες από τους διαπιστευμένους της Γαλλίας και της Αγγλίας για το ζήτημα της κατάληψης της Αθήνας και εγκατάστασης της Προσωρινής Κυβέρνησης και ότι παρόμοια πληροφορία υπήρχε και για την Ιταλία.[154]

Ο Γάλλος υπουργός Στρατιωτικών Painlevé ενημέρωσε τον Βρετανό ομόλογό του για τις προτάσεις της χώρας του απέναντι στο ελληνικό ζήτημα και ο τελευταίος τις παρουσίασε ενώπιον του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου στις 10/23 Μάϊου. Η Γαλλία προτίθετο να εισβάλει στη Θεσσαλία, να εκθρονίσει τον Κωνσταντίνο και να εγκαθιδρύσει μια βενιζελική κυβέρνηση. Ήταν πια φανερό πως ο Ribot συνέδεε την επιβίωση της κυβέρνησής του με την άμεση επίλυση του ελληνικού ζητήματος.[155] Το γαλλικό σχέδιο όμως απορρίφθηκε από τους Βρετανούς και μετά από μια έντονη συζήτηση αποφασίστηκε να συγκληθεί διάσκεψη στο Λονδίνο.[156]

2.2.12. Η Διάσκεψη κορυφής στο Λονδίνο

Η διάσκεψη κορυφής του Λονδίνου με τη συμμετοχή του Γάλλου πρωθυπουργού Ribot και του υπουργού Στρατιωτικών Painlevé διήρκησε δύο μέρες (15/16/28-29 Μαΐου) και είχε ως αποκλειστικό της θέμα το ελληνικό ζήτημα.

Η βρετανική κυβέρνηση υποστήριξε πως οι Σύμμαχοι πρέπει να ενεργήσουν ώστε να επιτευχθεί η ενοποίηση της Ελλάδας με το σχηματισμό βενιζελικής κυβέρνησης υπό καθεστώς συνταγματικής βασιλείας. Για το σκοπό αυτό έπρεπε να πιεστεί διπλωματικά ο βασιλιάς και να ενισχυθεί ο αποκλεισμός των ελληνικών ακτών. Η γαλλική αντιπροσωπία επέμεινε, πέρα από την εισβολή στη Θεσσαλία, οι Σύμμαχοι να επέμβουν

[152] Μουρέλος, ό.π., σ. 174.
[153] Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 014~011
[154] Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 149~074
[155] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 43.
[156] Richter, ό.π., σ. 120.

στρατιωτικά στην Αθήνα και στον Ισθμό της Κορίνθου, κάτι που θα εξασφάλιζε την παραίτηση του βασιλιά και την ματαίωση κάθε ένοπλης αντίστασης.[157]

Τελικά συμφώνησαν ο Jonnart να ζητήσει την παραίτηση του Κωνσταντίνου και να εισβάλει ο συμμαχικός στρατός στη Θεσσαλία. Επίσης, να συγκροτηθεί μία επιτροπή που θα αναλάμβανε την ισομερή κατανομή της σοδειάς σε όλη την Ελλάδα. Παράλληλα, συμμαχικές δυνάμεις θα ήταν σε ετοιμότητα να προβούν σε κατάληψη του Ισθμού της Κορίνθου προκειμένου να εμποδίσουν τη μεταφορά του βασιλικού στρατού από την Πελοπόννησο στη Στερεά Ελλάδα.[158] Ο Βενιζέλος αποκλείστηκε από τις επιχειρήσεις και οι Σύμμαχοι ξεκαθάρισαν πως η είσοδος βενιζελικών δυνάμεων στη Θεσσαλία θα επιτρεπόταν μόνο μετά την κατάληψή της.[159]

Το ζητούμενο πια ήταν στο πώς θα γίνει η αποπομπή του Κωνσταντίνου, ο οποίος, έστω και με καθυστέρηση, είχε ικανοποιήσει τις απαιτήσεις των Συμμάχων. Η εύρεση μιας αναίμακτης λύσης ήταν επιτακτική, προκειμένου να αποφευχθεί ο εμφύλιος σπαραγμός. Ο Jonnart αποφάσισε να κινηθεί νομικά. Με την ιδιότητα του ύπατου αρμοστή των Προστάτιδων Δυνάμεων θα ζητούσε την παραίτηση του Κωνσταντίνου, ισχυριζόμενος ότι ηθελημένα είχε παραβιάσει το Σύνταγμα, που τελούσε υπό την εγγύηση της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Βρετανίας.

.

2.2.13. Οι αντιδράσεις της Ρωσίας και της Ιταλίας

Οι αγγλογαλλικές αποφάσεις προκάλεσαν τις αντιρρήσεις και διαμαρτυρίες της Ιταλίας και της Ρωσίας, οι οποίες αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την αποστολή Jonnart.

Η Ρωσία φοβούμενη πως η αποστολή του Jonnart στην Ελλάδα θα οδηγούσε σε εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος θα επηρέαζε αρνητικά το μακεδονικό μέτωπο, απέσυρε τα στρατεύματά της από την επιχείρηση δηλώνοντας ότι «η επιλογή της μορφής διακυβέρνησης της Ελλάδας, όπως και της διοικητικής οργάνωσης του ελληνικού κράτους, αφορά αποκλειστικά τον ελληνικό λαό».[160] Τελικά, συναίνεσε στην κατάληψη της Θεσσαλίας από τους Συμμάχους, αλλά συνέστησε αυτή να αναβληθεί μέχρι να εκδηλωθεί η επικείμενη ρωσική επίθεση.[161]

Η ιταλική κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι αποφάσεις παραβίαζαν τη συμφωνία της Μωριέννης βάσει της οποίας η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου θα γινόταν μόνο σε

[157] Λεονταρίτης, όπ.σ., 46.
[158] Μουρέλος, ό.π., σ. 174.
[159] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*., σ. 391.
[160] Richter,ό.π., σ. 122.
[161] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 50.

περίπτωση σφαγής των βενιζελικών στην Αθήνα. Ο Ιταλός υπουργός Εξωτερικών Sonnino, φοβούμενος τη γαλλική ηγεμονία στην Ελλάδα και την επάνοδο στην εξουσία του Βενιζέλου που θα έβαζε εμπόδια στις βλέψεις του στη Μικρά Ασία και τη Βόρειο Ήπειρο, απείλησε, χωρίς βέβαια να το εννοεί, την απόσυρση των ιταλικών στρατευμάτων από τη Μακεδονία. Τελικά, ύστερα και από τις διαβεβαιώσεις του Ribot ότι η Γαλλία θα τηρήσει πιστά όλες τις συμμαχικές συμφωνίες, η Ιταλία προτίμησε να μείνει «ξένη από όλα αυτά, απέχοντας από δημόσιες διαμαρτυρίες ή ανοικτές αποσχίσεις».[162]

2.2.14. Η αποστολή του Jonnart στην Ελλάδα

Στις 17/30 Μαΐου η γαλλική κυβέρνηση έδωσε εντολή στον Sarrail να αναβάλλει την εισβολή στη Θεσσαλία μέχρι να ετοιμασθούν οι δυνάμεις που θα αποβιβάζονταν στην Αττική και τον Ισθμό. Για να πιέσει τα πράγματα ο Sarrail, που επιθυμούσε μια άμεση εισβολή στη Θεσσαλία, στράφηκε στην Προσωρινή Κυβέρνηση.

Την επόμενη μέρα ο Ρωμάνος ζήτησε από τη Γαλλία την επιτάχυνση της εισβολής. Ο Βενιζέλος ανησυχούσε ότι οι συνεχείς αναβολές της επιχείρησης θα ενθάρρυναν τους Βουλγάρους να επιτεθούν στο μακεδονικό μέτωπο και θα εξανάγκαζαν τη Στρατιά της Ανατολής να διεξάγει διμέτωπο αγώνα. Αντίθετα, η γρήγορη κατάληψη της Θεσσαλίας θα επέτρεπε στη μεραρχία του Αρχιπελάγους να αντικαταστήσει τον συμμαχικό στρατό στη Θεσσαλία, ώστε αυτός να ενισχύσει άμεσα το μακεδονικό μέτωπο.

Η γαλλική κυβέρνηση απάντησε πως αν η επέμβαση στη Θεσσαλία κρίνεται τόσο επείγουσα, θα μπορούσε να ζητηθεί από τον Jonnart που ήδη κατευθυνόταν προς την Ελλάδα. Ο Painlevé ενημέρωσε στις 23 Μαΐου/5 Ιουνίου τον Ρωμανό για το συμμαχικό σχέδιο που είχε καταρτισθεί στο Λονδίνο, διευκρινίζοντάς του πως είχε δοθεί εντολή να υπάρχει στενή συνεργασία των Jonnart και Saraill με την Προσωρινή Κυβέρνηση.[163]

2.2.15. Οι επαφές του Jonnart σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη

Το βράδυ της 23ης Μαΐου/5ης Ιουνίου ο Jonnart έφτασε στο Κερατσίνι. Την επόμενη μέρα επί του γαλλικού καταδρομικού Vérité δέχτηκε όχι μόνο τις αναμενόμενες ασφυκτικές πιέσεις από τον Ιταλό πρέσβη Bosdari και τον Ρώσο πρέσβη Demidow που κατήγγελλαν ως «άκυρη και επικίνδυνη» τη γαλλοβρετανική επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας αλλά και από τον Βρετανό ομόλογό τους Elliot, ο οποίος

[162] Πετσάλης – Διομήδης, σ. 391.
[163] Μουρέλος, ό.π., σ. 175.

επέμενε και πάλι στην απομάκρυνση του Κωνσταντίνου και όχι στην παραίτηση και έκπτωσή του, και μόνο κατά τη διάρκεια του πολέμου.[164]

Έχοντας τη στήριξη του Ribot να διαλέξει όποιον πρίγκηπα ήθελε, εκτός του διαδόχου Γεωργίου, και αφού κανόνισε τις λεπτομέρειες της αγοράς των σιτηρών και είχε μία ανεπίσημη συνάντηση με τον Ζαΐμη, ο Jonnart αναχώρησε το ίδιο βράδυ για τη Θεσσαλονίκη, όπου και έφτασε το πρωί της 25ης Μαΐου/7ης Ιουνίου.

Στο μεταξύ το Παρίσι είχε διατάξει την άμεση εισβολή στη Θεσσαλία, ώστε να αιφνιδιαστούν οι οπαδοί του Κωνσταντίνου και να μην προλάβουν να οργανώσουν αντίσταση. Ο Jonnart αποφάσισε η εισβολή να πραγματοποιηθεί με την ταυτόχρονη απόβαση συμμαχικών δυνάμεων στον Ισθμό και στην Αθήνα στις 29 Μαΐου/ 10 Ιουνίου.[165]

Αφού συζήτησε με τον Sarrail θέματα στρατιωτικής προετοιμασίας των γαλλικών δυνάμεων, ο Jonnart συναντήθηκε με τον Βενιζέλο. Ο Βενιζέλος ζήτησε να διευκρινιστεί πού θα πήγαινε ο Κωνσταντίνος μετά την εκθρόνισή του, καθώς θεωρούσε πως θα αποτελούσε διαρκή απειλή, αν παρέμενε στην Ελλάδα. Ο Jonnart, ο οποίος δεν είχε λάβει ακόμη συγκεκριμένη εντολή, υποστήριξε πως θα ήταν προτιμότερο ο βασιλιάς «να απεμακρύνετο εις μίαν οποιαδήποτε νήσον», μένοντας έτσι επί ελληνικού εδάφους, ώστε να είναι εύκολη η επιτήρησή του.[166] Ακολούθησαν άλλες δύο συζητήσεις με τον Βενιζέλο, τα πρακτικά των οποίων παρουσιάζουν ελλείψεις.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση φοβήθηκε ότι η πίεση των Βρετανών είχε πείσει τους Συμμάχους να υποστηρίξουν την υποψηφιότητα του πρίγκηπα Αλέξανδρου, δευτερότοκου γιου του Κωνσταντίνου. Οι βενιζελικοί δεν τίθεντο θετικά σε μια τέτοια εκλογή και προτιμούσαν τον τριτότοκο και ανήλικο Παύλο, ο οποίος αν ανέβαινε στο θρόνο, θα πρόκυπτε πρόβλημα αντιβασιλείας, γεγονός που θα επέτρεπε στον Βενιζέλο να κυβερνήσει με μεγαλύτερη ανεξαρτησία έως τη λήξη του πολέμου.

Όμως το θέμα της αντιβασιλείας που θα προέκυπτε από την εκλογή του Παύλου ανησυχούσε τα συντηρητικά στελέχη της βρετανικής κυβέρνησης. Μπροστά στις αντιρρήσεις των Βρετανών ο Ribot και ο Painlevé αναγκάστηκαν να δεχθούν την υποψηφιότητα του Αλέξανδρου, αφού αυτή του διαδόχου Γεωργίου, ήδη από τη διάσκεψη του Λονδίνου, είχε απορριφθεί, εξαιτίας της φιλογερμανικής του στάσης. Ο Ρωμάνος, έχοντας λάβει ανάλογη διαβεβαίωση από τον Jonnart, πριν ο τελευταίος αναχωρήσει από

[164] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 393-394.
[165] Μουρέλος, ό.π., σ. 175.
[166] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*., σ. 394.

το Παρίσι, επέμενε ότι η τελική απόφαση πρέπει να έχει τη συγκατάθεση του Βενιζέλου.[167]

Ο Βενιζέλος πρότεινε να μεσολαβήσει μία μεταβατική περίοδος κάποιων μηνών από την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου μέχρι να αναλάβει εκείνος την εξουσία, προκειμένου να ηρεμήσουν τα πνεύματα. Υποστήριξε ότι στο διάστημα αυτό θα έπρεπε να παραμείνει στην πρωθυπουργία ο Ζαΐμης.[168] Αν ο Ζαΐμης αρνιόταν, θα έπρεπε ο νέος βασιλιάς να καλέσει μια προσωρινή κυβέρνηση με τη συμμετοχή των Φιλελευθέρων προκειμένου να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα. Σύστησε στον Jonnart τον Ρέπουλη, ως εκπρόσωπό του, ο οποίος θα τον συνόδευε πίσω στο Κερατσίνι για να πάρει μέρος στις κρίσιμες διαπραγματεύσεις.[169]

Το πρωί της 27ης Μάϊου/9ης Ιουνίου ο Jonnart αναχώρησε ακτοπλοϊκώς από τη Θεσσαλονίκη με τη συνοδεία του Στρατηγού Charles Regnault, ο οποίος επρόκειτο να αναλάβει τη διοίκηση των συμμαχικών στρατευμάτων στην Κόρινθο και την Αθήνα. Τις βραδινές ώρες της ίδιας μέρας έφτασε στο Κερατσίνι και επιβιβάστηκε στο θωρηκτό Justice.[170]

Στο μεταξύ στις 26 Μαΐου/8 Ιουνίου η Ιταλία, με τη συγκατάθεση και ενθάρρυνση του Κωνσταντίνου, προχώρησε μονομερώς στην επέκταση της κατοχής της στην Ήπειρο και στην κατάληψη των Ιωαννίνων. Το *Φως* αναδημοσίευσε δηλώσεις του Ζαΐμη στην εφημερίδα *Εστία* ότι η κατάληψη της Ηπείρου αποτελούσε προσωρινό μέτρο.[171] Η Προσωρινή Κυβέρνηση εξέφρασε τις έντονες διαμαρτυρίες κατά των ιταλικών ενεργειών με τηλεγραφήματα, υπομνήματα και εκθέσεις προς τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας.[172]

Στόχος της Ιταλίας ήταν να αποτρέψει την επέκταση των βενιζελικών δυνάμεων στη Βόρεια Ήπειρο και την προώθηση γαλλικών δυνάμεων μέσα στην Αλβανία. Παράλληλα, κήρυξε την Αλβανία αυτόνομο κράτος υπό την προστασία της, φέρνοντας τους Συμμάχους προ τετελεσμένου γεγονότος.[173] Ο Ρωμάνος από το Παρίσι ζήτησε να αποκλεισθούν οι Ιταλοί από τις συμμαχικές επιχειρήσεις στη νότια Ελλάδα. Προτεραιότητα επίσης ήταν να αποτραπεί μια ενδεχόμενη αναγνώριση της Προσωρινής

[167] Μουρέλος, ό.π., σ. 176.
[168] Richter, ό.π., σ. 125.
[169] Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος*., σ. 395.
[170] Richter, ό.π., σ. 126.
[171] *Το Φως*, 28 Μαΐου 1917, ΑρΦ 1089.
[172] Βεντήρης, ό.π., σ. 322.
[173] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, σ. 46.

Κυβέρνησης από την Ιταλία, εξέλιξη που θα περιέπλεκε τα πράγματα ενόψει της επανόδου των βενιζελικών στην εξουσία.[174]

Με την άφιξη του στο Κερατσίνι στις 27 Μάϊου/9 Ιουνίου ο Jonnart έλαβε τηλεγράφημα από το υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας στο οποίο αναφερόταν η δυσαρέσκεια των Βρετανών για την πρόθεσή του, παρά τα συμφωνηθέντα στη διάσκεψη του Λονδίνου, να αποβιβάσει συμμαχικά στρατεύματα στον Πειραιά, πριν επιδοθεί το τελεσίγραφο στον Κωνσταντίνο. Την ίδια μέρα η βρετανική κυβέρνηση είχε επιδώσει νότα διαμαρτυρίας στο Παρίσι με την οποία τασσόταν κατά της βίαιης εκθρόνισης του βασιλιά, θεωρώντας ότι παραβίαζε τις αποφάσεις της διάσκεψης στο Λονδίνο. Τις βρετανικές αντιρρήσεις μετέφερε ο Elliot στον Jonnart. Η Βρετανία θεωρούσε προτιμότερο να πεισθεί ο βασιλιάς να εγκαταλείψει την Ελλάδα μέχρι το τέλος του πολέμου και να εκτελεί χρέη αντιβασιλείας ο γιος του. Την άποψη αυτή συμμεριζόταν η Ρωσία, η Ιταλία και η Σερβία.[175]

Ο Ribot ενοχλήθηκε από τη βρετανική αδιαλλαξία που τη θεωρούσε μεταστροφή από τα συμφωνηθέντα στη διάσκεψη του Λονδίνου. Ανησυχία υπήρχε και στις τάξεις των βενιζελικών. Ο Ρωμάνος από το Παρίσι ενημέρωνε πως ο Ribot ναι μεν αντιστεκόταν αποτελεσματικά, όμως η κατάσταση στο γαλλικό κοινοβούλιο δεν ήταν ευνοϊκή για την κυβέρνησή του.

Προκειμένου να επισπεύσει την επέμβαση των Συμμάχων στη νότια Ελλάδα η Προσωρινή Κυβέρνηση ενεργοποιήθηκε σε διπλωματικό επίπεδο. Ο Πολίτης εξέφρασε τις διαμαρτυρίες του προς τη βρετανική κυβέρνηση αναφέροντας πως αυτή παρασύρθηκε από ψευδείς πληροφορίες που προδίκαζαν το ξέσπασμα ταραχών στην Αθήνα ενώ την ίδια στιγμή τηλεγραφούσε και στο Παρίσι παρακαλώντας τον Ribot να «να μην εντυπωσιασθεί από ανακριβείς πληροφορίες και να συνεχίσει με αποφασιστικότητα και ενεργητικότητα την εκτέλεση του σχεδίου, η βέβαιη επιτυχία του οποίου θα ενισχύσει μαζί με το γόητρο της Γαλλίας στην ανατολική Μεσόγειο, το μέλλον του Ελληνισμού».[176]

Στις 28 Μάϊου/10 Ιουνίου ο Ribot για να κρατήσει ζωντανή την ενότητα των Συμμάχων σε μια τόσο κρίσιμη στιγμή δήλωσε ότι ήταν διατεθειμένος να δεχθεί μια προσωρινή απομάκρυνση του Κωνσταντίνου, χωρίς να δώσει περισσότερες πληροφορίες για να διάρκειά της.

---

[174] Μουρέλος, ό.π., σ. 177.
[175] Richter, ό.π., σ. 126.
[176] Μουρέλος, ό.π., σ. 178.

Αργά το απόγευμα της ίδιας μέρας συναντήθηκαν στο θωρηκτό Bruix ο Jonnart και ο Ζαΐμης. Η απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων που είχε προγραμματιστεί να γίνει τη νύχτα αναβλήθηκε. Ο Jonnart ανακοίνωσε στον Ζαΐμη ότι είχε εντολή να θέσει τέρμα στην κρίση. Για να τον αποτρέψει να μην παραιτηθεί ανέφερε το λαμπρό μέλλον που επιφύλασσαν οι Προστάτιδες Δυνάμεις για την Ελλάδα και με την πρόφαση ότι ανέμενε νέες οδηγίες από το Παρίσι για το θέμα του βασιλιά κανόνισε μία δεύτερη συνάντηση για το επόμενο πρωί.[177]

2.2.16. Η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου

Το πρωί της 29ης Μάϊου/11ης Ιουνίου ο συμμαχικός στρατός εισέβαλε στη Θεσσαλία και προχώρησε σε κατάληψη του Ισθμού ενώ συμμαχικό άγημα αποβιβάστηκε στον Πειραιά χωρίς να δημιουργηθούν επεισόδια.[178] Στις εννέα και μισή το πρωί της ίδιας μέρας ο Jonnart παρέδωσε στον Ζαΐμη τελεσίγραφο των Δυνάμεων με το οποίο ζητούσε ο Κωνσταντίνος να παραιτηθεί εντός 24 ωρών, να εγκαταλείψει τη χώρα και να διορίσει ως διάδοχό του τον δευτερότοκο γιο του, Αλέξανδρο. Οι Σύμμαχοι δήλωσαν διατεθειμένοι να καταβάλλουν στον βασιλιά, μετά την παραίτησή του, μια πρόσθετη αμοιβή 500.000 φράγκων και δεσμεύονταν ότι δεν θα επέβαλαν τον Βενιζέλο, ότι το νέο καθεστώς που θα προέκυπτε δεν θα προέβαινε σε αντεκδικήσεις και θα αίρονταν ο αποκλεισμός.[179] Ο εμβρόντητος Ζαΐμης, έχοντας συνειδητοποιήσει το αμετάκλητο της απόφασης, ανακοίνωσε το συμμαχικό τελεσίγραφο στον Κωνσταντίνο, ο οποίος και το αποδέχτηκε άνευ όρων την επόμενη μέρα.

[177] Richter, ό.π., σ. 127.
[178] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 46.
[179] Πετσάλης – Διομήδης, ό.π., σ. 398.

Γ. Τρίτη φάση (12-27 Ιουνίου 1917)

2.3.1. Η απήχηση της εκθρόνισης του Κωνσταντίνου στους Συμμάχους

Η ειρηνική επίλυση του ελληνικού ζητήματος έγινε δεκτή με ενθουσιασμό στο Λονδίνο και το Παρίσι και σε γενικές γραμμές ευχαρίστησε και τους Ιταλούς, οι οποίοι όμως διατηρούσαν την καχυποψία τους απέναντι στις γαλλικές βλέψεις.[180]

Συνάντησε όμως την αντίδραση της Ρωσίας. Στις 2/15 Ιουνίου ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών Terestschenko ενημέρωσε τη Γαλλία ότι η κυβέρνησή του δεν ενέκρινε τον τρόπο δράσης του Jonnart.[181] Πάντως η ρωσική κυβέρνηση στις 30 Μαΐου/12 Ιουνίου δήλωσε ότι η στάση της δεν αποτελεί ένδειξη έλλειψης συμπάθειας προς την Προσωρινή Κυβέρνηση.

Η Ιταλία, μέσω του Sonnino, εξέφρασε την επιθυμία να μην επιστρέψει ο Βενιζέλος αμέσως στην Αθήνα. Σε τηλεγράφημά του στον Ribot ο Γάλλος πρεσβευτής Barrére απέτρεπε την κυβέρνησή του από μία γρήγορη επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία, ώστε να διασκεδάσει τους φόβους της Ιταλίας ότι «οι επεκτατικές βλέψεις της Ελλάδας πρόκειται να βρουν υποστήριξη από τις Προστάτιδες Δυνάμεις».

Ο Ribot επιχειρώντας να διαλύσει κάθε παρεξήγηση ξεκαθάρισε πως στόχος των Δυνάμεων ήταν η αποκατάσταση της ενότητας στην Ελλάδα, που μόνο η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία θα μπορούσε να πετύχει. Πρόσθεσε, πως η σημαντική συμβολή της Ιταλίας στη διεξαγωγή του πολέμου στη Μεσόγειο, της εξασφάλισε την απόλυτη και ειλικρινή εμπιστοσύνη των Συμμάχων, αρκεί οι βλέψεις της να μην ήταν ιδιαίτερα προκλητικές.[182]

2.3.2. Η αντίδραση της Προσωρινής Κυβέρνησης στο διάγγελμα του βασιλιά Αλέξανδρου

Η Προσωρινή Κυβέρνηση, μετά την άρνηση των Συμμάχων να εκλέξουν στη θέση του Κωνσταντίνου τον Παύλο και να αναθέσουν την αντιβασιλεία στον Βενιζέλο, στράφηκε εναντίον του Αλέξανδρου, ο οποίος σε διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό[183]

[180] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 65-66.
[181] Richter, ό.π., σ. 131.
[182] Μουρέλος, ό.π., σ. 179.
[183] Η εφημερίδα *Το Φως* δημοσίευσε το διάγγελμα του βασιλιά Αλέξανδρου στις 30 Μάϊου σε άρθρο της στις 3 Ιουνίου 1917, ΑρΦ 1094.

δήλωνε τον μεγάλο σεβασμό του για τον Κωνσταντίνο, ενώ δεν αναφέρθηκε καθόλου στις Δυνάμεις και τη συμμετοχή της Ελλάδας στον κοινό αγώνα.[184]

Ο Βενιζέλος παρόλο που οργίστηκε με την απερίσκεπτη βασιλική διακήρυξη, έδειξε αυτοσυγκράτηση, ενώ ο συντηρητικών πεποιθήσεων ναύαρχος Κουντουριώτης την κατήγγειλε δημόσια και σε οξύ τόνο.[185] Σε διάβημά του προς τη γαλλική κυβέρνηση ο Ρωμάνος, θεωρώντας την κυβέρνηση Ζαΐμη υπεύθυνη για το βασιλικό μήνυμα, ξεκαθάριζε πως η Προσωρινή Κυβέρνηση δεν προτίθεται να συνεργαστεί με την Αθήνα, πιθανότητα η οποία θορύβησε τους Γάλλους.

2.3.3. Η μεταστροφή της Βρετανίας

Ωστόσο, η βρετανική κυβέρνηση ήρε ανέλπιστα τους ενδοιασμούς της, ενθαρρύνοντας έτσι τη γρήγορη επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα. Ο λόρδος Cecil που θεωρούσε ότι μια γρήγορη επίλυση του ελληνικού ζητήματος θα αποδέσμευε τα αγγλικά στρατεύματα από το μακεδονικό μέτωπο με σκοπό την προώθησή τους στην Αίγυπτο, προσανατολίστηκε στην άμεση επάνοδο του Βενιζέλου στην Αθήνα και στην άσκηση επιρροής σε όποιον σύμμαχο πρόβαλε πάνω σε αυτό αντιρρήσεις.[186] Στη αλλαγή αυτή της Βρετανίας αναμφίβολα συνέβαλε και η ανησυχία της μήπως η Γαλλία εκμεταλλευτεί την παραμονή του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη προκειμένου να παγιώσει την στρατιωτική, πολιτική και οικονομική της κυριαρχία στη Ελλάδα, δημιουργώντας ένα είδος γαλλικού προτεκτοράτου.[187]

Η εφημερίδα *Το Φως* δημοσίευσε το διάγγελμα που απηύθυνε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος προς τον ελληνικό λαό στο οποίο ζητούσε να αποδεχθεί με ηρεμία την αναχώρησή του από τη χώρα.[188] Την 1η /14η Ιουνίου ο Κωνσταντίνος με την οικογένειά του αναχώρησε από την Ελλάδα με τελικό προορισμό την Ελβετία.

Στις 2/15 Ιουνίου ο Jonnart με προκήρυξη που απηύθυνε στον ελληνικό λαό δήλωνε πως η παρέμβαση των Δυνάμεων και η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου απέβλεπαν στον τερματισμό των «κατ' επανάληψη παραβιάσεων του Συντάγματος» και την αποκατάσταση της «συνταγματικής αλήθειας και της ενότητας της Ελλάδας». Ανήγγειλε,

[184] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 46.
[185] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 72.
[186] Μουρέλος, ό.π., σ. 180.
[187] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 76-77.
[188] *Το Φως*, 3 Ιουνίου 1917, ΑρΦ 1094.

επίσης, την άμεση άρση του αποκλεισμού και την καταστολή οποιωνδήποτε αντιποίνων κατά των Ελλήνων για τη μέχρι τότε πολιτική τους δράση. [189]

Στις 3/16 Ιουνίου ο Jonnart απέκρουσε το αίτημα της Προσωρινής Κυβέρνησης για την εγκατάσταση γαλλικής δύναμης στην Αθήνα, ως εγγύηση για τη συμμόρφωση της βασιλικής πλευράς, με το επιχείρημα πως κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε εντάσεις, δεδομένης της αγάπης που έτρεφε ο ελληνικός λαός στον Κωνσταντίνο.[190]

Ο Jonnart θεωρούσε επίσης πως η μεταστροφή των Βρετανών απέβλεπε σε ορισμένα στρατηγικά οφέλη στη Μέση Ανατολή και όχι στην ειλικρινή στήριξη στον Βενιζέλο. Επέμεινε λοιπόν στην πιστή εφαρμογή του σχεδίου του που προέβλεπε την έναρξη διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο ελληνικών κυβερνήσεων, την απομάκρυνση από το στρατό και τη διοίκηση βασιλικών που είχαν διακριθεί για τον φανατισμό και τη δράση τους και τη σταδιακή μεταβίβαση της εξουσίας στον Βενιζέλο μέσα σε διάστημα μερικών εβδομάδων.[191]

2.3.4. Τα αιτήματα του Βενιζέλου

Απομονωμένος στη Θεσσαλονίκη ο Βενιζέλος αγωνιούσε μήπως η αποστολή του Jonnart κατέληγε σε νέα, βρετανικής έμπνευσης, απόπειρα προσέγγισης των δύο κυβερνήσεων. Επεσήμανε στον Jonnart την ανάγκη η κυβέρνηση Ζαΐμη να παραμείνει για μια σύντομη μεταβατική περίοδο μέχρι να σχηματίσει ο ίδιος κυβέρνηση, με βασικό στόχο την εξασφάλιση των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που θα προστάτευαν τον κοινοβουλευτισμό από τις μηχανορραφίες των ανακτόρων. Αναγκαία θεωρούσε επίσης και την άρση, για ένα χρόνο, της μονιμότητας των δικαστών, ώστε το δικαστικό σώμα να εκκαθαριστεί από όσους είχαν συνεργήσει στη δίωξη βενιζελικών.[192]

Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν ο τρόπος που θα εφαρμόζονταν τα παραπάνω μέτρα. Ο Ρωμάνος στις 2/15 Ιουνίου πληροφόρησε τον Ribot πως ο Βενιζέλος προέκρινε ως λύση τη σύγκληση της Βουλής της 31ης Μαΐου/13ης Ιουνίου 1915, όπου είχαν πλειοψηφήσει οι Φιλελεύθεροι και την οποία τρεις μήνες αργότερα είχε διαλύσει με τρόπο αντισυνταγματικό ο Κωνσταντίνος. Αυτή θα επικύρωνε και την εκλογή του Αλέξανδρου.

[189] Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 47.
[190] Πετσάλης – Διομήδης, ό.π., σ. 404-405.
[191] Μουρέλος, ό.π., σ. 180-181.
[192] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 75.

Ο Ζαΐμης απέρριπτε κατηγορηματικά αυτή τη λύση, καθώς κάτι τέτοιο θα προκαλούσε αντιδράσεις που δεν θα μπορούσε να αντέξει η κυβέρνησή του. Κατά τη γνώμη του ο Βενιζέλος θα έπρεπε να αποτραβηχτεί για ένα διάστημα. Ήταν επίσης αντίθετος με τη διενέργεια εκλογών, καθώς αυτές θα οδηγούσαν απλώς σε νέα διένεξη. Αν ηρεμούσε η κατάσταση, θα μπορούσε να επιστρέψει ο Βενιζέλος και στη συνέχεια να διεξαχθούν εκλογές.[193]

Στο μεταξύ ο Βενιζέλος ασκούσε μεγάλη πίεση για την επιστροφή του στην Αθήνα, αναγκάζοντας τον Jonnart να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του. Ο Ρωμάνος από τις 12 Ιουνίου είχε πληροφορίες ότι ορισμένοι πολιτικοί στη Γαλλία, επηρεασμένοι από τον Clemenceau, υποστήριζαν τη γρήγορη επάνοδο του Βενιζέλου. Η βρετανική κυβέρνηση, που στις 2/15 Ιουνίου ανακοίνωσε επίσημα την υποστήριξή της στη σύγκληση της Βουλής του 1915, μαζί με την Προσωρινή Κυβέρνηση πίεσαν τη Γαλλία να επιταχύνει τις εξελίξεις.

Στις 4/17 Ιουνίου ο ναύαρχος Κουντουριώτης, εξ ονόματος της πλειοψηφίας της Προσωρινής Κυβέρνησης, τάχθηκε κατά των διαπραγματεύσεων με την κυβέρνηση Ζαΐμη, αυξάνοντας έτσι και τους δισταγμούς του Βενιζέλου για τις συνομιλίες του με τον πρωθυπουργό. Ο Jonnart προσπάθησε να μετριάσει την ένταση υποστηρίζοντας τη μέθοδο των διαπραγματεύσεων, αντιμετώπισε όμως την αδιαλλαξία της Προσωρινής Κυβέρνησης. Στις 6/19 Ιουνίου ο Ρωμάνος ζήτησε από τη Γαλλία να συμβουλεύει τον Jonnart να επιταχύνει το πρόγραμμά του.

2.3.5. Αναδίπλωση της Βρετανίας και του Βενιζέλου

Όμως η βρετανική κυβέρνηση απρόσμενα αρνήθηκε επίσημα κάθε ανάμειξή της στο θέμα της γρήγορης επανόδου του Βενιζέλου στην εξουσία, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να χάσει τον κύριο υποστηρικτή του.

Μετά και την τοποθέτηση του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών Balfour ότι οι απόψεις του Jonnart για έναρξη των διαπραγματεύσεων είναι ορθές, ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να συνταχθεί με το εν λόγω σχέδιο. Ενημέρωσε τον Jonnart ότι δεν ήθελε να επιστρέψει στην πρωτεύουσα κάτω από την προστασία των συμμαχικών δυνάμεων και ότι θα αναλάμβανε την εξουσία μόνο αν οι Δυνάμεις τον διαβεβαίωναν ότι τον υποστήριζε η πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Δικαιολόγησε την ανυπομονησία του λόγω του φόβου του ότι οι Σύμμαχοι θα έφευγαν προτού ρυθμιστούν οι συνθήκες επανόδου του

[193] Richter, ό.π., σ. 134.

στην εξουσία και ανέφερε πως ήταν έτοιμος να έλθει στον Πειραιά, αν κρινόταν αναγκαία η παρουσία του για την έναρξη των διαπραγματεύσεων.[194]

2.3.6. Οι διαπραγματεύσεις Jonnart - Βενιζέλου – Ζαΐμη

Στις 5/18 Ιουνίου η γαλλική κυβέρνηση επιδοκίμασε επίσημα την πολιτική του Jonnart.[195] Την ίδια μέρα ο Ζαΐμης δήλωσε την πρόθεσή του να παραιτηθεί υπέρ του Βενιζέλου μόλις συγκληθεί η Βουλή του 1915.

Στις 7/20 Ιουνίου ο Jonnart κάλεσε τον Βενιζέλο να μεταβεί στον Πειραιά. Στις 8/21 Ιουνίου ο Βενιζέλος αφίχθη στη Σαλαμίνα με τη συνοδεία του Ανδρέα Μιχαλόπουλου και του Μαρκαντωνάκη, αντιπροσώπων της Προσωρινής Κυβέρνησης, και κατέλυσαν στο αντιτορπιλικό Jurien de la Graviére.

Στις 9/22 Ιουνίου ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις Jonnart, Ζαΐμη και Βενιζέλου που διήρκησαν περίπου δύο μέρες. Σύντομα έγινε σαφές πως η επανένωση της Ελλάδας θα μπορούσε να επιτευχθεί εφόσον ο Βενιζέλος αναλάμβανε πρωθυπουργός. Η νόμιμη οδός για να συμβεί αυτό ήταν η διεξαγωγή νέων εκλογών. Ο Βενιζέλος όμως και ο Jonnart δεν τις επιθυμούσαν, καθώς δεν ήταν βέβαιο ότι οι βενιζελικοί θα αποκτούσαν την πλειοψηφία.[196] Το κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν δύσκολο να επανακτήσει τη χαμένη του δύναμη στην Παλαιά Ελλάδα, γιατί ο φιλελεύθερος τύπος δεν είχε κυκλοφορήσει για αρκετούς μήνες με αποτέλεσμα η πολιτική ενημέρωση να γίνεται μόνο από τους βασιλόφρονες και ταυτόχρονα περίπου 60.000 βενιζελικοί υπηρετούσαν στο μέτωπο.[197]

Ο Βενιζέλος προσέβλεπε σε μια γρήγορη σύναψη συμφωνίας που θα του επέτρεπε τη χωρίς ταραχές άνοδό του στην εξουσία. Η λύση ήταν η εκ νέου σύγκληση της Βουλής του 1915 με το αιτιολογικό ότι αυτή είχε διαλυθεί παράνομα. Η βουλή αυτή έπρεπε τάχιστα να οριστικοποιήσει την παραίτηση του Κωνσταντίνου, διαλύοντας έτσι κάθε υποψία περί επανόδου του στη χώρα. Ο Βενιζέλος ήταν αποφασισμένος να μην δεχτεί καμιά παραχώρηση στα θέματα της μονιμότητας των δικαστών και της αναθεώρησης του συντάγματος και σκόπευε στο πλαίσιο δημιουργίας μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας να ζητήσει τα υπουργεία Στρατιωτικών, Εσωτερικών και Δικαιοσύνης.[198]

---

[194] Μουρέλος, ό.π., σ. 183.
[195] *Το Φως* στις 6 Ιουνίου 1916, ΑρΦ 1097.
[196] Richter, ό.π., σ. 136.
[197] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 70.
[198] Μουρέλος, ό.π., σ. 185.

Στις 10/23 Ιουνίου ο Ζαΐμης δήλωσε ότι αδυνατεί να συγκαλέσει τη Βουλή του 1915.[199] Στις 11/24 Ιουνίου ο Jonnart ζήτησε από τον βασιλιά Αλέξανδρο να δεχτεί τους όρους των βενιζελικών και αφού τον προειδοποίησε, σύμφωνα με τον πρίγκηπα Νικόλαο, πως αν το αρνιούνταν «οι Δυνάμεις θα υποχρεούντο πάλι να επέμβουν», απέσπασε την έγκρισή του. Αργά το ίδιο βράδυ ο Ζαΐμης υπέβαλε την παραίτησή του.

2.3.7. Ο Βενιζέλος αναλαμβάνει την εξουσία

Η είδηση της παραίτησης της κυβέρνησης Ζαΐμη πυροδότησε θορυβώδη διαδήλωση στην Αθήνα. Τρεις χιλιάδες πολίτες πραγματοποίησαν πορεία διαμαρτυρίας από την πλατεία Συντάγματος προς το Ζάππειο με συνθήματα κατά του Βενιζέλου και των Συμμάχων. Κατά τον πρίγκηπα Νικόλαο οι βενιζελικοί εκμεταλλευόμενοι τη διαδήλωση διέταξαν τα γαλλικά στρατεύματα να προβούν στην άμεση κατάληψη της Αθήνας, κάτι που πραγματοποιήθηκε την επόμενη μέρα, στις 12/25 Ιουνίου. Όμως ο Γεώργιος Μ. Μελάς στο ημερολόγιό του καταγράφει την επίγνωση και οδύνη του Βενιζέλου ότι επανερχόταν στην εξουσία όχι με τη στήριξη του ελληνικού αλλά του συμμαχικού στρατού και, κυρίως, ότι για την είσοδο των γαλλικών στρατευμάτων στην Αθήνα αυτός που επέμεινε τελικά ήταν ο Ζαΐμης και όχι ο Βενιζέλος.[200]

Στις 13/26 Ιουνίου ανακοινώθηκε η σύνθεση της νέας κυβέρνησης. Πρωθυπουργός και υπουργός Στρατιωτικών ορίστηκε ο Βενιζέλος, υπουργός Εξωτερικών ο Πολίτης, Εσωτερικών ο Ρέπουλης, Δικαιοσύνης ο Τσιριμώκος, Οικονομικών ο Νεγρεπόντης , Εθνικής οικονομίας ο Σπυρίδης, Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης ο Δίγκας, Ναυτικών ο Κουντουριώτης, Επισιτισμού και Αυτάρκειας ο Λεωνίδας Εμπειρίκος, Γεωργίας και Δημοσίων Κτημάτων ο Μιχαλακόπουλος, Περιθάλψεως ο Σίμος και Συγκοινωνιών ο Παπαναστασίου. [201]

Λίγο αργότερα έφτασαν από τη Θεσσαλονίκη η πιστή σωματοφυλακή του, το 9ο Σύνταγμα Κρητών και 400 Κρήτες χωροφύλακες. Το πρωί της 14ης/27ης Ιουνίου ο Βενιζέλος έδωσε το νενομισμένο όρκο μαζί με τα μέλη του νέου υπουργικού συμβουλίου στα ανάκτορα και ανέλαβε πρωθυπουργός της χώρας. Τα γαλλικά στρατεύματα, με εξαίρεση εκείνα στην Πνύκα, τον Λυκαβηττό και την Ακρόπολη, αποσύρθηκαν από

[199] *Το Φως*, 11 Ιουνίου 1917, ΑρΦ 1102 δημοσίευσε άρθρα των εφημερίδων *Εστία* και *Εμπρός* που επιβεβαιώνουν την είδηση.
[200] Πετσάλης, *Ο Βενιζέλος*, σ. 408-409.
[201] *Το Φως*, 15 Ιουνίου 1917, ΑρΦ 1106.

την Αθήνα.[202] Ο Jonnart ενθουσιασμένος τηλεγράφησε στον Ribot λέγοντάς του ότι «αποκαταστάθηκε η ενότητα της Ελλάδας».[203]

Το βράδυ της ίδιας μέρας ο Βενιζέλος από τον εξώστη του ξενοδοχείου «Μεγάλη Βρετανία» εκφώνησε λόγο στον οποίο, αφού αναφέρθηκε στον Εθνικό Διχασμό και δικαιολόγησε τη συγκρότηση του επαναστατικού κινήματος της Θεσσαλονίκης, ανήγγειλε τη σύγκληση της Βουλής του 1915 και την κατάργηση της μονιμότητας των δικαστικών. Υποσχέθηκε ότι δεν θα προσέφευγε σε αντίποινα και ότι θα διώκονταν νομικά μόνο οι υπαίτιοι για τη διάπραξη εγκλημάτων. Διακήρυξε, τέλος, απερίφραστα πως η θέση της Ελλάδας στον πόλεμο είναι στο πλευρό της Entente.[204]

Η νέα κυβέρνηση αποφάσισε την διακοπή των σχέσεων με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, τη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ανακάλεσε τους Έλληνες πρεσβευτές από το Βερολίνο, τη Βιέννη, τη Σόφια και την Κωνσταντινούπολη. Ως διάδοχος της Προσωρινής Κυβέρνησης δεν έκρινε απαραίτητη την κήρυξη πολέμου με τις Κεντρικές Δυνάμεις και τους συμμάχους τους, καθώς αυτός είχε ήδη κηρυχθεί στις 23-24 Νοεμβρίου 1916. Επισήμως, η ουδετερότητα της Ελλάδας είχε φτάσει στο τέλος της.

Στις 15/28 Ιουνίου ο Jonnart σε τηλεγράφημά του στον Ribot ανέφερε: «(…) (ο Βενιζέλος) σκοπεύει να καλέσει τις κλάσεις του 1916 και 1917. Σε τρεις μήνες πιστεύει να είναι σε θέσει να κηρύξει γενική επιστράτευση (…). Εκτός από την ενίσχυση που θα μας προσφέρει η ένοπλη επέμβαση, μπορούμε να ελπίζουμε σε μια βοήθεια που θα επεκταθεί στη χρήση του σιδηροδρομικού δικτύου και μέρους του ελληνικού εμπορικού στόλου από το στρατό μας, καθώς και βιομηχανιών των οποίων θα ενθαρρύνουμε την παραγωγή».[205]

Η γενική επιστράτευση δεν κηρύχθηκε αμέσως αλλά εκτελέστηκε σε διάφορες φάσεις που κλιμακώθηκαν μεταξύ Ιανουαρίου και Μάϊου του 1918. Ο ελληνικός στρατός πέτυχε σημαντική νίκη στη μάχη του Σκρα (Μάιος 1918) και συμμετείχε στην τελική επίθεση που εξαπέλυσε η Στρατιά της Ανατολής το Σεπτέμβριο του 1918, η οποία τερματίστηκε με τη συνθηκολόγηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας.

[202] Richter, ό.π., σ. 138.
[203] Λεονταρίτης, ό.π., σ. 84.
[204] Στο ίδιο, σ.88.
[205] Μουρέλος, ό.π., σ. 186.

Συμπεράσματα

Η εξωτερική πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στον σχηματισμό της καθώς και με τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι σε ένα ασθενέστερο κράτος, όπως η Ελλάδα, που όμως λόγω της γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής της θέσης αποτελούσε κομβικό παράγοντα για την υλοποίηση των στόχων τους στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου.

Ο Εθνικός Διχασμός, ένα εσωτερικό πρόβλημα εν τη γενέσει του, αποτέλεσε αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις Δυνάμεις, που εδραιώνοντας την δική τους πολιτική στην περιοχή, υποστήριζαν ή περιόριζαν, ανάλογα με τις περιστάσεις, την επέκταση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Επομένως, σωστά, κατά τον Μαυρογορδάτο, το επαναστατικό κίνημα του Βενιζέλου, υπήρξε ένα «άλμα στο κενό», καθώς από την αρχή βρέθηκε «δέσμιο των διαθέσεων της Entente".

Στόχος του Βενιζέλου υπήρξε εξαρχής η εκδίωξη των Βουλγάρων από τη Μακεδονία και η είσοδος της Ελλάδας στο πόλεμο στο πλευρό της Entente. Για να επιτευχθεί αυτό έπρεπε να υπερκεράσει τον δισταγμό των Συμμάχων και να πετύχει τη διπλωματική αναγνώριση της Κυβέρνησής του.

Στην αρχή οι Σύμμαχοι, κυρίως οι γαλλικοί κύκλοι της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, αντιμετώπισαν το κίνημα ως μια λύση που έπρεπε να καλλιεργηθεί ανάλογα με τα συμφέροντά τους. Υπό το πρίσμα αυτό αποτελεί σοβαρό διπλωματικό άθλο η de facto αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης, δεδομένου ότι επιτεύχθηκε μέσω μιας επαναστατικής ενέργειας με μικρή γενικά υπόληψη. Αυτό βέβαια επέτρεψε στις Δυνάμεις να αποφύγουν την ανάμειξή τους σε επικίνδυνες περιπλοκές στα εσωτερικά πράγματα της Ελλάδας.

Σταδιακά, έκριναν πως υπήρχαν περιθώρια να υποστηρίξουν την πολιτική του Βενιζέλου που απροκάλυπτα τασσόταν με το μέρος τους, γι' αυτό και ενίσχυσαν την πολιτική συμφιλίωσης των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων.

Τα γεγονότα του Νοεμβρίου / Δεκεμβρίου στην Αθήνα κλόνισαν τη ενότητα των Συμμάχων και οδήγησαν καθεμιά από τις Δυνάμεις να ακολουθήσει ανεξάρτητη πολιτική, ώστε να εξασφαλίσει τα συμφέροντά της. Η Γαλλία παρέμεινε ο θερμότερος υποστηρικτής του κινήματος, η Βρετανία εξέφραζε συνεχώς ενδοιασμούς, ενώ εχθρική υπήρξε η στάση της Ιταλίας και της Ρωσίας. Τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Δυνάμεων και η έλλειψη συντονισμού τους εμπόδισαν την ομαλή ανάπτυξη του κινήματος.

Κερδισμένη από την όλη υπόθεση βγήκε η Γαλλία, καθώς η πολιτική της ήταν τελικά αυτή που υπερίσχυσε και εφαρμόστηκε με επιτυχία, κυρίως χάρη στις πρωτοβουλίες

του Jonnart. Η Βρετανία ωφελήθηκε επίσης, καθώς με την επικείμενη έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο θα μπορούσε να απομακρύνει το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών της δυνάμεων από το μακεδονικό μέτωπο και να τις μεταφέρει στο μέτωπο της Παλαιστίνης. Αντίθετα, για την Ιταλία και τη Ρωσία η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία αποτέλεσε ένα σημαντικό εμπόδιο στις επεκτατικές τους βλέψεις.

Ο Βενιζέλος κατά την εκδήλωση του κινήματός του τόνιζε ανελλιπώς ότι αυτό δεν έχει αντιδυναστικό χαρακτήρα προκειμένου να αποφεύγει έναν εμφύλιο σπαραγμό. Απόλυτα συνειδητοποιημένος για τις δυσκολίες που υπήρχαν έθεσε ως κύριο στόχο του να ομαλοποιήσει τις σχέσεις του με τις Δυνάμεις της Entente, καθώς από αυτές εξαρτιόνταν η επιβίωση του κινήματός του. Ενήργησε με σύνεση, επέδειξε μετριοπάθεια και υπομονή, αποφεύγοντας να θίξει ζητήματα, όπως το πολιτειακό, που θα τον έφερναν σε σύγκρουση μαζί τους. Εξαίρεση αποτελεί η δυναμική του παρέμβαση που οδήγησε στην κατάληψη της Κατερίνης, όταν οι Δυνάμεις φάνηκαν να αμφισβητούν το κίνημά του. Χάρη στους επιδέξιους διπλωματικούς ελιγμούς του και έχοντας στο πλευρό του άξιους διαπιστευμένους κατόρθωσε, σε σημαντικό βαθμό, να δημιουργήσει ένα ευμενές κλίμα για την κυβέρνησή του και να αποκαταστήσει την αξιοπιστία της χώρας του στους Συμμάχους. Το κυριότερο, πέτυχε την επανένωση των δύο ελλαδικών κρατών και οδήγησε τη χώρα στο πλευρό των τελικών νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Αρχεία

Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ)

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ)

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη (ΙΑΜΜ), Κηφισιά

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (ΥΔΙΑ), Υπουργείο Εξωτερικών

Εφημερίδες

Ελλάς (1917)

Εμπρός (1917)

Εφημερίς της Προσωρινής Κυβερνήσεως (1916)

Μακεδονία (1916)

Μακεδονικός Κήρυξ Φιλελευθέρων (1916)

Σκρίπ (1917)

Το Φως (1916-1917)

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Προσωπικές μαρτυρίες

Αργυρόπουλος, Περικλής Αλ., *Απομνημνεύματα*, Αθήνα 1970.

Μελάς, Γεώργιος, *Ο Κωνσταντίνος, Αναμνήσεις πρώην γραμματέως του,* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

Ζαβιτσιάνος, Κωνσταντίνος Γ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, 2 τόμοι, Αθήνα 1946 και 1947.

2. Βιβλία

Abbott, George Frederick, *Greece and the Allies* (Hamburg: Tredition, 2008, ανατύπωση του London: Methuen, 1920).

Αλεξάτος, Γεράσιμος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Θεσσαλονίκη 2010.
Βενιζέλος, Ελευθέριος, *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τ. 2, Στέφανος Στεφάνου (επιμ.) Λέσχη Φιλελευθέρων – Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1981.
Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α-Β΄ τόμοι, Πυρσός, Αθήνα 1931.
Γρίβα, Μαριλένα, *Το Υπουργείο Εξωτερικών 1833-2007, Η θεσμική οργάνωση*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008.
Ζαφειρόπουλος, Θεμιστοκλής Γ., *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984.
Ζαχαρόπουλος, Νικ. Γρ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Το κίνημα της εθνικής άμυνας στη Θεσσαλονίκη στο ιστορικό του πλαίσιο*, Αδελφοί Κυριακίδη α.ε., Θεσσαλονίκη 1997.
Hibben, Paxton, *Constantine I and the Greek People* (Memphis: General Books, 2012, ανατύπωση τού New York: Century Company, 1920).
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977-78.
Κανδήλα, Ιουλία, «Η είσοδος του γαλλικού στρατού στη Λάρισα το 1917 και η "μάχη της σημαίας"» στο: *Η Θεσσαλία του 1917, Διαθεσσαλικές εκδηλώσεις (2017)*, Νίκη Εκδοτική Α.Ε., Αθήνα 2019.
Καραμπαρμπούνης, Χάρης, *Δια της διπλωματικής οδού, Το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσης του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2007.
Leon, George B., *Greece and the Great Powers 1914-1917*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974.
Λεονταρίτης, Γεώργιος, *Η Ελλάδα στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000.
Μαυρογορδάτος, Γιώργιος Θ., *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκης, Αθήνα 2018.
Μιχαηλίδης, Ιάκωβος Δ., *Η Θεσσαλονίκη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015.
Μουρέλος, Γιάννης Γ., «Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)», Μνήμων, 8 (1980-1982).
Παπακοσμάς, Βίκτορ, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το ζήτημα του αβασίλευτου δημοκρατικού πολιτεύματος (1916-1920)», στο: *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980.
Πετσάλης – Διομήδης, Νίκος, *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-1917*, Φιλιππότης, Αθήνα 1988.

Πετσάλης Διομήδης, Νίκος, *Ο Βενιζέλος και η πρόκληση της Μεγάλης Ελλάδας. Γεγονότα και επανεκτιμήσεις*, τόμος Α΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2021.

Portolos, *Greek Foreign Policy from September 1916 to Oktober*.

Richter, Heinz A., *Ελλάδα 1915-1917, Μέσα από τα ρωσικά αρχεία*, Γκοβότσης Αθήνα 2016.

Τσάκωνας, Πολύβιος Β., *Οι Κρήτες και το επαναστατικόν κίνημα της Θεσσαλονίκης του 1916*, Αθήνα 1963.

Τούντα -Φεργάδη, Αρετή, «Η Ελλάς ομοιάζει με άνθρωπον τον οποίον γυμνώνουν και τον δένουν χειροπόδαρα» στο: *Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης στην εκθρόνιση του Κωνσταντίνου (1916-1917).*

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Salus populi suprema lex:εσωτερική σύγκρουση και διεθνείς σχέσεις, 1915-1916» στο: *Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων, Η ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά, Πρακτικά Συμποσίου, 3-4 Οκτωβρίου 2017*, Θεσσαλονίκη 2017.

Χιονίδης, Γιώργος, «Οι δραστηριότητες της "Προσωρινής Κυβέρνησης" του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη το 1916-1917, όπως σκιαγραφούνται στην επίσημη εφημερίδα της», στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917*, Θεσσαλονίκη 1994.